

МЯСТОТО НА ПРЕДЛОГА В ТЕОРИЯТА НА АНТИЧНИТЕ ЛАТИНСКИ ГРАМАТИЦИ

ПЕТЪР РОГАЛСКИ

Катедра „Романистика“

Петър Роголски. МЯСТОТО НА ПРЕДЛОГА В ТЕОРИЯТА НА АНТИЧНИТЕ
ЛАТИНСКИ ГРАМАТИЦИ

Използвайки археологически изследователски метод, настоящият текст проучва трактовката на предлога в латинските граматикотворения от III–VII в. и по-специално в граматиката на Присциан (VI в.). Доколкото понятието за предлог през Античността включва в себе си и съвременното понятие за представка, студията засяга въпроси от областта не само на синтаксиса и семантиката, но и на словообразуването. Предложната проблематика е разгледана не сама за себе си, а като следствие от по-общата проблематика на частите на речта. Затова в рамките както на латинската, така и на гръцката антична традиция са проучени основни принципи на александрийското учение за частите на речта като носители на определена функционална семантика и дистрибуция, тъй че настоящото изследване може да служи и като въведение в античната теория на синтаксиса, предопределила развитието на западната средновековна теоретична граматика. Същевременно античният анализ на предлога задава почти всички проблемни полета на днешните проучвания по въпроса.

Ключови думи: предлог, части на речта, синтаксис, семантика, история на лингвистиката, Присциан

By using an archaeological research method, this text explores the treatment of the preposition in the Latin grammars of the 3rd–7th centuries, more specifically in Priscian's grammar (6th century). Inasmuch as the notion of preposition in Antiquity includes within itself the modern concept of prefix, the study affects issues not only of syntax and semantics, but also of word formation. The preposition issue is addressed not for its own sake but in relation to the more general problems of the parts of speech classifications. Therefore, in the framework of both the Latin and Greek ancient traditions, we study basic principles of Alexandrian teaching for parts of speech as vehicles of a certain functional semantics and distribution, so that the present study may also serve as an introduction to the ancient theory of syntax that predetermined the development of Western medieval theoretical grammar. At the same time, the ancient analysis of the preposition preordains almost all the problematic fields of contemporary research on the subject.

Keywords: preposition, parts of speech, syntax, semantics, history of linguistics, Priscian

Темата за мястото на предлога в езиковата система е особено актуална за романското езикознание, което през последните десетилетия е донякъде повлияно от основни понятия, принципи и похвати на анализ, присъщи на различни течения във формалната лингвистика, наричани обобщено генеративна граматика, където въз основа на методологията на природните науки се прави опит за цялостно и непротиворечиво описание на езиковите и в частност синтактични явления, без непременно да се прибягва до теорията на трансформационната граматика¹. Въпросните течения в лингвистичната мисъл разглеждат предлога като опора на предложната фраза и по този начин поставят под въпрос традиционния му статут на служебна дума, чийто непълнозначен и синкатегорематичен характер изключва ролята на фразова опора. Настоящата студия има за цел не да вземе страна по този спорен въпрос, а най-вече, отчитайки неговата актуалност, да представи и задълбочи някои основни податки в античното, предимно латиноезично разбиране за предлога, които задават ключови особености в трактовката на тази част на речта през Средновековието и при по-нататъшното формиране на традиционното схващане за нея. Всъщност, както ще бъде изяснено, античната мисъл няма еднозначен отговор на споменатия въпрос: от една страна, самостоятелната роля на предлога се поддържа както метаезиково от словния характер на гръко-римското разбиране за синтаксис, така и езиково от синтетизма в латински, където поради наличие на падежи нямат закономерно присъствие чисто функционалните употреби на предлози, каквито се наблюдават в романските езици (напр. в употребите на романските рефлексии на латинските предлози *de* и *ad*); от друга страна обаче,

¹ Подобна нетрансформационна генеративна граматика, упражняваща влияние в днешно време при доказването и формализацията на научните резултати в областта на морфосинтаксиса, е опорната фразовоструктурна граматика (*Head-Driven Phrase Structure Grammar*).

още древногръцките логици и граматичи причисляват предлога заедно със съюза и члена към непълнозначните думи, наричани технически „синкатегоремни“ (гр. *συνκατηγορήματα*, лат. *consignificantia*, т.е. „съзнаващи единици“), термин, засвидетелстван през Античността единствено при запознатия с философската традиция римски граматик Присциан от Цезария (Лалò 2003: 30–31; Кайл 1961б: 54), който го пренася в полето на латинската граматика.

За да се проучи мястото на предлога в теорията на античните латински граматичи, проблемът най-напред трябва да бъде поставен в контекста и формулиран в понятията на самата научна парадигма, чието решение или опит за решение е обект на настоящото проучване. На тази контекстуализация и формулировка ще бъде посветена съществена част от този текст не само защото формата на един въпрос съдържа в зародиш възможните отговори, но и поради убеждението ни, че подобен, окачествяван като „археологически“, подход, колкото и да не може да се освободи от анахронични схващания и предубеждения, е необходимият предварителен етап на всяко осъвременено осмисляне и евентуално приемане, неприемане или преосмисляне на дадена историческа реалност от теоретично естество. Както и при въпросното поставяне на проблема, така и при последващото представяне на неговото решение, като ключова фигура се налага на вниманието вече споменатият Присциан (VI в.), роден в Цезария, град в латиноезичната римска провинция Мавретания, откъдето се преселва в Константинопол, а там преподава в основания от император Теодосий II университет (Флобер 2009: 331) и пише монументалното си съчинение, познато ни под поставеното му в първите печатни издания заглавие *Institutiones grammaticae*, т.е. *Основи на граматиката* (Де Ноно 2009: 253–254). За да се оцени по достойнство приносът на този римски граматикограф за научната традиция, е достатъчно да се каже, че в историята на граматиката Присциан е съизмерим единствено със съвременника си Боеций и неговото значение за историята на философията – и двамата са титулувани като „посредниците“ (фр. *les passeurs*) между Гръко-римската античност и Латинското средновековие.

Ценното в учението на Присциан се открива най-напред във факта, че той преосмисля критически и задълбочава съществено достиженията на латинската теоретична граматика от втория етап на съществуването ѝ. Както е известно, нейната поява през Античността се случва на два етапа, всеки от които търпи влиянието на гръцката мисъл, но без между двата да е налице съществена приемственост. Първият е представен само от едно име – Марк Теренций Варон (II–I в. пр.Хр.), чието съчинение *За латинския език* (*De lingua latina*) със своята висока теоретичност не е било възприето от по-прагматично и педагогично настроените граматикографи от III–VII век², които бележат вто-

² Тази липса на приемственост, както и фактът, че в достигналите до нас части от това съчинение не се откриват податки за предлога и за системата на латинския език извън аналогията (т.е., в случая, морфонологията), обясняват защо Варон отсъства от нашето

рия етап и продължават на латинска почва традицията на гръцката александрийска граматика; разбира се, и Варон, и по-късните граматисти имат своите по-ранни латински образци: за него това е Елий Стилон (II в. пр.Хр.), а за тях – Палемон (I в.) (Флобер 1989: 742). Освен това значението на Присциан за развитието на латинската граматика се изразява във факта, че неговият оригинален и мащабен синтез представлява авторска рецепция на друг забележителен синтез, извършен в рамките на александрийската школа – този на древногръцкия граматик Аполоний Дискол (II в.), който подобно на ученика си Присциан оспорва немалко възгледи на по-ранните граматисти.

Нашето изследване има за крайна цел да представи теорията на Присциан, като по повод на нея ще вземе предвид, от една страна, както някои ключови постановки при другите латински граматисти, така и отделни коментари на неговата теория при най-значимия му последовател през Средновековието – Пиер Елиас (XII в.), а от друга страна, някои основни положения и понятия, налични в съчинението на Аполоний *За синтаксиса* (*Περὶ συντάξεως*), а също в христоматийния за александрийската школа трактат *Граматическото изкуство* (*Τέχνη γραμματική*) на Дионисий Тракийски (II в.) и в обширната традиция на схолиите върху този трактат³. Настоящото изследване обаче не си поставя за цел да установява форми на влияние и рецепция между отделните автори и школи, а по-скоро, през призмата и с оглед на теорията на Присциан и нейните латински и старогръцки съответствия и несъответствия, да докаже наличието при този автор на едно последователно, но не и безвъпросно за средновековната и модерна традиция гледище по проучвания въпрос. Във връзка с това гледните точки, откривани в граматическата литература, в чийто контекст се появява учението на граматика от Цезария, са екцерпирани без претенция за изчерпателно споменаване на различните мнения по отделните въпроси, но единствено с оглед да послужат като възможно обяснение за наличието или неналичието на съответната особеност у Присциан.

изследване. Сходни са причините за отсъствието и на Марциан Капела (V в.), в чието съчинение *За сватбата на Филология и Меркурий* (*De nuptiis Philologiae et Mercurii*) граматиката е представена твърде общо и с интерес почти изключително към аналогията.

³ Използваме следните извори: *Charisii ars* (Барвик 1964: 1–480), *Diomedis ars* (Кайл 1961а: 299–529), *Prisciani institutiones* (Кайл 1961б: 1–597; 1961в: 1–376), *[Probi] instituta artium* (Кайл 1961г: 47–192), *Donati ars minor* (Олц 1981: 585–602), *Donati ars maior* (Олц 1981: 603–674), *Seruius in Donati artem minorem* (Кайл 1961г: 405–420), *Seruius in Donati artem maiorem* (Кайл 1961г: 421–448), *[Sergii] explanationes in artes Donati* (Кайл 1961г: 486–565), *Cledonii ars* (Кайл 1961д: 9–79), *Pompeius in artem Donati* (Кайл 1961д: 95–312), *Iuliani Toletani ars* (Йенес 1973: 9–240), *[Augustini] regulae* (Кайл 1961д: 496–524), *[Aspri] ars maior* (Кайл 1961д: 547–554), *[Victorini siue Palaemonis] ars* (Кайл 1961е: 187–215), *Sacerdotis artes* (Кайл 1961е: 427–546), *Audacis excerpta de Scauro et Palladio* (Кайл 1961ж: 320–361), *Dosithei ars* (Толкийн 1913: 3–104). Сведения за *Περὶ συντάξεως* и *Τέχνη γραμματική* и за схолиастичната традиция на последния трактат черпим от техните критични старогръцко-френски издания, дело на Жан Лалю (1997а, 1997б, 1998), и от неговите коментари в тях.

1. Общи въпроси при латинските граматичи

Известно е, че синтаксисът, т.е. систематичното проучване на строежа на изречението въз основа на дистрибуцията на различните части на речта, е въведен в латинската граматика от Присциан – с уговорката, че съществуват обосновани предположения, според които изгубената трета част на *За латинския език* от Варон най-вероятно е включвала този дял на граматиката (Баратен 1979: 33). Формалната му липса в трактатите на останалите граматичи обаче изобщо не означава, че „морфологичната“ им част не анализира категориалността, словоизменението и словообразуването на думите с оглед на синтактичните им особености. По този повод ще се спрем първо на някои общотеоретични въпроси, които занимават трайно латинските граматичи и са от значение за анализа на предлога.

1.1. Дефиниция и акциденти на частите на речта

Латинските трактати по граматика следват композицията на гръцките си първообрази, където по повод на изречението вниманието се спира последователно върху отделните категории минимални единици на морфосинтактичния анализ, наречени части на речта. Латинските граматичи запазват броя им на осем, но поради естеството на латинския език не приемат члена като такава част, а вместо него обособяват категорията на междуметието, което гръцките автори причисляват към наречието. Така общоприети части на речта в латински стават следните: име, глагол, причастие, местоимение, наречие, предлог, съюз, междуметие. Тяхната последователност в този списък нерядко е различна при отделните граматичи и зависи от значението, което те им отреждат в системата на езика.

Изложението относно всяка от въпросните части обикновено започва с нейната дефиниция, след което се изброяват, ако авторът установява такива, нейните акциденти⁴ и всеки от тях се представя в детайли. Според свидетелството на Помпей (V в.), коментатор на Донат (IV в.), дефиницията включва онези неща, без които съответната част на речта по своята природа не може да съществува, а пък акцидентите в своята съвкупност съпътстват тази част. Например Донат дава следната дефиниция на името:

Името е част на речта с падеж, собствено или общо означаваща тяло или предмет – собствено, като *Roma, Tiberis*; общо, като *urbs, flumen*⁵.

⁴ Използваме превода „акцидент“, за да разграничим този граматичен термин от философския „акциденция“, въпреки че и двата съответстват на латинския *accidens*, означаващ „съпътстващо“, „съпътстващ признак“.

⁵ *nomen est pars orationis cum casu corpus aut rem proprie communiterue significans, proprie ut Roma Tiberis, communiter ut urbs flumen* (Олц 1981: 614).

Съгласно коментара на Помпей върху този текст всяко име по дефиниция притежава падеж и по един собственоприсъщ или общ начин означава нещо телесно или безтелесно. Следвайки отново Донат, коментаторът уточнява, че акциденти на името са: „качеството“ (*qualitas*, т.е. принадлежност към групата на собствените или нарицателните имена, като последните включват и прилагателните), родът, числото, „обликът“ (*figura*, т.е. проста или сложна словообразователна форма) и падежът. Дефиницията следва да съдържа, от една страна, родово понятие – в дадения случай това е „част на речта“, както и „падеж“, който е присъщ на името, местоимението и причастието, а от друга страна, видово различие – в случая то се състои в собственоприсъщото или общо означаване на нещо телесно или безтелесно, което е свойствено само за името. Помпей добавя важен детайл: докато елементите на дефиницията принадлежат на природата, акцидентите произлизат от граматичната наука (Кайл 1961д: 137–139). Харизий (IV в.) представя по-подробно въпросните понятия: природата на латинския език е неизменна и се предава непроменена във времето; колкото до граматичната наука, тя е подчинена на разума, който открива езиковите правила и норми и е възприел аналогията като свое изразжение (Барвик 1964: 62–63). От своя страна Юлиан от Толедо (VII в.) уточнява, че когато дадени характеристики съпътстват природата на всяка дума, те не могат да бъдат акциденти: такива характеристики са буквата, сричката, стъпката и ударението (Йенес 1973: 13).

Стават ясни някои ключови моменти:

- дефиницията, която изразява ядрото на категориалната идентичност на една част на речта, цели да изкаже сбито и точно всичко онова, въз основа на което граматичният анализ би разпознал и оразличил съответните нейни акциденти и употреби;
- акцидентите са проявления на дефинираната природа, които заедно с нея са обект на граматиката, доколкото нейното разсъждение се простира и върху тях; така намира обяснение фактът, че падежът наред със собственоприсъщото и общото означаване присъстват и в дефиницията, и сред акцидентите на името (падеж и качество);
- акцидентите, които обикновено – но не винаги – отговарят на това, което днес се нарича морфологични категории, съпътстват природата на частите на речта, т.е. белязани са от изменчивост или вариативност; в идеалния случай последната е в сила за всички представители на една част на речта, и то по два възможни начина: или засяга отделната дума (едно име обикновено се изменя по число и падеж, понякога по род), или засяга общо цялата част на речта (всички имена се делят на собствени и нарицателни, на прости и сложни, и т.н.);
- акцидентите, именно защото съпътстват природата и следователно са нейни съпътстващи признаци, не съществуват по необходимост, т.е.

- частите на речта могат и да не притежават акциденти, но могат също и да претърпят промяна в притежаваните акциденти;
- акцидентите служат да разграничават частите на речта една от друга – с уговорката, че един акцидент може да характеризира повече от една част, без да може да ги характеризира всичките, и че своеобразието на една част спрямо останалите се състои повече в съвкупността на нейните акциденти, отколкото във всеки един от тях;
 - доколкото частите на речта са значещи единици, дефиницията, а значи и акцидентите, по своята същност винаги съдържат някакъв вид означаване, осъществявано от съответната част на речта и имащо не само и толкова лексикален, колкото граматичен характер; напр. падежът далеч не е само морфонологична характеристика, но има и граматична знаковост.

1.2. Категории и функции. Транспозиция

Когато граматичната наука приема за естествена даденост отчетливите деления между различните части на речта, тя трябва да обясни множеството случаи на наглед междинна категориална принадлежност, когато в своята употреба дадена дума не изглежда да се отнася недвусмислено към дадена част на речта. По същество транспозицията, т.е. преносът на една дума от една част на речта в друга, предполага тази дума да приеме не само функцията в изречението, но и категорията на другата част на речта, доколкото функцията не само не се отъждествява с категорията, но и не я обуславя: напр. авторите често споменават по този повод случая с местоимението, което има функцията, но не и категорията на името. Иначе казано, за една дума да приеме категорията на друга част на речта, би трябвало да е равносилно на това да приеме дефиницията и акцидентите ѝ.

Като цяло прегледът на проучваната литература показва, че за латинските граматичари този проблем стои на дневен ред и получава по-често откъслечни и само в единични случаи по-цялостни решения. Съществуват някои неустановености в понятията и в предлаганите тълкувания. В терминологията нерядко са налице неразличия между функция и категория, а също, в рамките на категорията, между граматична и лексикална семантика. И все пак, с уговорката, че тази словоупотреба не изчерпва всички случаи, срещани при авторите, обикновено терминът „стойност“ (*uis*) изразява категорията, понякога заменян в тази си употреба от „природа“ (*natura*), „субстанция“ (*substantia*), „закон“ (*ius, lex*); терминът „служба“ (*officium*) препраща към функцията, терминът „значение“ (*significatio*) – към граматичното и/или лексикалното значение или към категорията, терминът „смисъл“ (*sensus*) – към лексикалното и/или граматичното значение; значението и смисълът обаче могат да изразяват и референцията, доколкото отношенията между граматична, лексикална и ре-

ференциална семантика ще бъдат проблематизирани едва в средновековната граматика.

За да докажем неустановеността на понятията и тълкуванията, ще приведем няколко примера. Според Сергей (V в.), коментатор на Донат, всяка дума, която изпълнява службата на друга дума в речта, се поставя след нея; такъв е случаят с местоимението, което в служба на име следва името, без обаче да има стойността (*uis*) на името, понеже няма основание да съществуват две части на речта с еднаква стойност (Кайл 1961г: 499). По повод на същата особеност Сервий (IV в.) твърди, че в служба на име местоимението има значението (*uis*) на име, но няма пълното му значение. Същият автор добавя, че когато е поставено преди или до името (напр.: *hic Aeneas, huius Aeneae*), местоимението трябва да се разглежда като член⁶, тъй като тогава името само участва със значението си, без да е допълнено от значението на местоимението (Кайл 1961г: 409, 436). Помпей обобщава, че местоимението и членът не са две различни части на речта, но местоимението може да има службата на член (Кайл 1961д: 135). Друг случай: според Сергей изменението на значението (*significatio*) или смисъла (*sensus*) често променя природата (*natura*) на думата; напр. *o* може да означава болка, възклицание или възхищение и тогава е междуметие, но може да има и оптативно значение и тогава е наречие (Кайл 1961 г.: 510).

Наречието заема важно място в транспозицията. Съществува следното общо положение, споделяно от повечето граматисти:

Всяка част на речта, когато престане да бъде това, което е, не е нищо друго освен наречие⁷;

Помпей привежда следните примери за такива наречия, произлизащи от други, омонимни части на речта: *falso* от името *falso*, *qui* от омонимното местоимение, *pone* от глагола, *profecto* от причастието, *ut* от съюза, *ante* от предлога, *heus* от междуметието (Кайл 1961д: 251). Друг, по-детайлен вариант на правилото гласи:

Всяка част на речта или е това, което е, или ако вече не е това, което е била, е наречие: отхвърлена от своето значение и субстанция, тя преминава в наречие⁸.

Също и относно това преминаване или, на днешен език, транспониране се наблюдава неустойчивост на терминологията. В цитираното правило зна-

⁶ В съвременната френска и английска граматика подобни „членове“ са се развили в отделен клас думи, наречени „определители“ (фр. *déterminants*; англ. *determiners*).

⁷ *omnis pars orationis cum desierit esse quod est, nihil est aliud nisi adverbium* (Кайл 1961д: 274; почти същото изречение в Кайл 1961д: 65).

⁸ *omnis pars orationis aut hoc est quod est aut, si non fuerit quod fuit, adverbium est: deiecta de significatione et substantia sua in adverbium transit* (Кайл 1961г: 513).

чението и субстанцията изглеждат равнозначни. Въпросното преминаване към значението на наречие Проб (IV в.) тълкува като наречийна употреба: по-точно той говори за „локативни имена, употребени наречийно“ (*nomina locorum aduerbialiter posita*) и привежда примерите: *Romae fui; Cirtae audiui; Vticae mortuus est; domi sum* (Кайл 1961г: 155). А Викторин (преди VII в.) дори пита и отговаря педагогически:

Кои са именните наречия или, както някои казваха, наречийните имена? Такива са, например, когато казваме: *fui Romae, Capuae, Karthagini*.⁹

Словосъчетанията „именно наречие“ и „наречийно име“ предават достатъчно красноречиво колебанието между категориална транспозиция и функционална употреба.

Към констатираните неопределености се добавя и невинаги ясното осмисляне на синтактичните измерения в граматичната семантика на категорията. Терминът „част на речта“, *pars orationis*, превод на гръцкия израз *μέρος τοῦ λόγου*, не се тълкува от всички граматисти през техническото значение на *oratio* и *λόγος*, „изречение“, а понякога се предава със синонимни изрази, като *pars locutionis*, където *locutio*, „реч“, се уподобява на *sententia*, „мисъл“ (Йенес 1973: 94, 103); т.е. категорията или класът думи невинаги се мисли достатъчно строго и осъзнато като сбор от особености, обуславящи определено участие на думите от една „част на речта“ (всъщност „част на изречението“) в изреченската структура. Освен това авторите, коментирайки категориалната принадлежност на отделни думи, не правят разлика между словоредно и структурно отношение: според Авдакс (V в.) *at* е съюз, защото за разлика от един предлог тази дума може да се постави пред всички падежи (Кайл 1961ж: 351), а същият факт дава основание на Юлиан да заяви, че съюзът може да „обслужва“ (*deservire*) всички падежи (Йенес 1973: 95), независимо че терминът „обслужва“ е запазен за отношението на предлога със съответния падеж или падежи; така конструкцията на предлога и на съюза се оказват еднотипни.

Като успешен опит за решение на въпроса за критериите, по които да бъде различавана транспозицията от обикновената функционална употреба, следва да се спомене най-напред разсъждението на Сервий. След като формулира проблема по следния начин:

Стоял е въпросът дали, когато една част на речта изпълнява службата на друга, тя запазва своя закон, или възприема този на частта, чието значение е приела¹⁰,

⁹ *quae sunt aduerbia nominatiua uel, ut quidam dixerunt, nomina aduerbialia? ueluti cum dicimus fui Romae Capuae Karthagini?* (Кайл 1961е: 202).

¹⁰ *quaesitum est, quando pars orationis <alius partis orationis> officio fungitur, utrum ius suum retineat an eius <recipiat, cuius> accipit significationem.*

той отговаря, че е налице промяна на закона, т.е. транспозиция, когато изходната част на речта губи свои акциденти (напр. име, транспонирано в наречие: *toruum clamat*, Virg. *Aen.* 7, 399–400) или приема акциденти на друга част на речта (напр. наречие, транспонирано в име: *a primo mani usque ad uesperam*, Pl. *Most.* 3, 2, 80) (Кайл 1961г: 428). Следвайки същата логика, Харизий, за да покаже, че имената с форма на причастие, като *tunicatus*, *galeatus*, не са причастия, изтъква, че въпросните имена „нямат част от глагола“ ([...] *partem uerbi non habeant*, Барвик 1964: 232), очевидно имайки предвид споменатия по друг повод от Аспер (V в.) факт, че причастieto е получило наименованието си от произхода на своите акциденти, които са заимствани отчасти от името (род и падеж), отчасти от глагола (време и залог), отчасти и от двете (число и облик) (Кайл 1961д: 552). От своя страна Помпей, който свежда значението (*significatio*) до стойността, т.е. до категорията, добавя други два различителни критерия, които за него са и причини за смяна на значението: смисъла (*sensus*) – именно той различава *profecto* причастие от *profecto* наречие, и/или ударението – така се различава *pone* глагол от *poné* наречие (Кайл 1961д: 251); същевременно наблюдението на Помпей е свидетелство както за основателното включване на значението в стойността, така и за основателно правеното от някои граматичници разграничение между значение и смисъл.

1.3. Обобщение

Преди да продължим, накратко ще прегледаме и доизкажем установените дотук общи черти на латинската граматична теория до VII век, които, макар да имат неравномерно присъствие в граматиките, определят някои основни научни интуиции на Присциан от Цезария. Главните единици на граматичния анализ са осемте части на речта, т.е. осемте вида части на изречението, всеки представител на които е конкретна дума, също определяна като част на речта/изречението. Тези единици се мислят, т.е. осъзнават метаязиково не в понятията на строго различавани морфологични, семантични, синтактични и прагматични характеристики, а – като реални езикови обекти, които имат неизменна природа, чието откриване и определяне е цел на дефиницията им, въз основа на която се отчитат техните евентуални акциденти, изражение на природата и средоточие на определена закономерна вариативност. Природата и акцидентите на една част на речта съставляват нейната стойност, или категория, влизаща в различни отношения с нейното значение, смисъл, служба, като някои от тези отношения са толкова тесни, че на практика значението и смисълът принадлежат към категориалната същност на думата. Различните части на речта имат различна категория и макар това различие да е трудно или непоследователно установявано от граматичните, то проличава при преминаването на една част на речта в друга и

бива разпознавано по три показателя: присъствие/отсъствие на акциденти, смисъл, ударение.

2. Предлогът в теорията на латинските граматисти

Както вече става ясно, всяко съществено за латинските граматогографи питане относно дадена част на речта изисква формулиране и проучване на нейната дефиниция и евентуални акциденти. Без да правим подробен междутекстуален анализ на дефинициите и акцидентите на предлога при различните автори, ще се опитаме да задълбочим коментираната от тях категориалност на тази част на речта, като се спрем на важни нейни аспекти.

2.1. Предпоставеност, функция и съчетаемост

Широко разпространена и тълкувана през Античността е дефиницията на предлога, дадена от Донат:

Предлогът е част на речта, която, поставена пред други части на речта, или изпълва, или изменя, или умалява значението им¹¹.

Видовото различие включва два елемента: предпоставеност на предлога, която е дала наименованието му, и значещо отношение на предлога със задпоставената му дума, което Юлиан онагледява със следните примери, където поради търсеното съответствие с буквалното съдържание на глаголите „изпълва“, „изменя“ и „умалява“ предлогът е представен само от представки: налице е изпълване на значението при добавянето на *prae* към *clarus* → *praeclarus*, изменение при *felix* → *infelix*, умаляване при *dolus* → *subdolus* (Йенес 1973: 104); Помпей допълва, че понякога предлогът може да не означава нищо, напр. *confieri* (Кайл 1961д: 271). На пръв прочит двата елемента в дефиницията се свеждат до идеята, че природата на предлога се състои в това той да поддържа словоредно и лексикалносемантично отношение със следходната дума; разсъжденията на граматистите относно тази част на речта и евентуалните ѝ акциденти обаче дават да се разбере, че не става дума просто и само за словоред; колкото до лексикалната семантика на предлога, тя ще бъде по-подробно разработена едва от Присциан. От друга страна приведената дефиниция позволява да се направи заключение, с което по същество се съобразяват всички граматисти и което, макар да търпи някои колебания, предвестници на по-късни промени, не съответства на нито една представа за чисто служебна роля на предлога – а именно заключението е, че той не е дума, изразяваща отношението между други думи, но сам е дума в отношение с друга дума: обяснението за това следва да се търси във факта, че

¹¹ *praepositio est pars orationis, quae praeposita aliis partibus orationis significationem earum aut complet aut mutat aut minuit* (Олц 1981: 648).

античният синтаксис се вписва в една словна граматика (англ. *Word Grammar*), където по принцип всяка част на речта е пълноправна част на изречението и при употреба в речта влиза сама в отношения с останалите части.

Античната латинска граматика различава два вида отношения на предлога със задпоставената му дума, заимствайки това деление от гръцките граматисти, за които то е напълно естествено, имайки предвид, че според тях всички предлози в старогръцки могат да бъдат представки, и обратно. Става дума за т.нар. „апозиция“ (*appositio*, гр. *παράθεσις*, букв. „приложение“) и „композиция“ (*compositio*, гр. *σύνθεσις*, букв. „сложение“), термини, въведени технически в латинско обращение едва от Присциан под влияние на Аполоний Дискол (Лалѐ 1997а: 274), но мислени от останалите латински граматисти под различни понятия, най-разпространени от които са определенията „разделни“ (*separatae*) и „слети“ (*coniunctae*), давани на предлозите, построяващи се съответно апозиционно, т.е. като предлози в днешен смисъл, или композиционно като представки. За разлика от старогръцки обаче в латински едни от предлозите са само апозиционни (Харизий изброява следните: *propter, apud, opter, sine, circiter, subtus, infra, coram, intra, cis, extra, post, supra, prope, ultra, usque, citra, secundum, erga, pone, circa, penes, iuxta*, Барвик 1964: 300), други – само композиционни (Помпей и Юлиан изброяват следните: *di, dis, re, se, am, con, o*, Кайл 1961д: 280–281; Йенес 1973: 108), останалите – и апозиционни, и композиционни¹².

Една от разликите между апозиция и композиция засяга акцидента облик – или т.нар. днес свободни и устойчиви словосъчетания – и се състои в това, че предлогът, свързвайки се апозиционно, т.е. свободно, със следваща дума, запазва своята природа, докато свързаният композиционно предлог става част от сложна дума, приемайки природата на думата, с която е свързан (Кайл 1961г: 442)¹³; от друга страна според свидетелството на Кледоний (V в.), ако две думи са устойчиво свързани една с друга, без да образуват сложна дума (напр. *praefectus uigilibus*), те остават две думи, образуват „израз“ (*elocutio*), пишат се разделно и между тях могат да се вмъкват други думи (Кайл 1961д: 43)¹⁴. Всичко това обяснява предложения от Помпей и отново заимстван от

¹² Оттук нататък, за да избегнем анахронизма, няма да говорим за предлози и представки, а за апозиционни и композиционни предлози, т.е. за предлози, употребявани съответно апозиционно и композиционно.

¹³ Разбира се, това обяснение е в сила само за старогръцки, където всеки композиционен предлог може да съществува като апозиционен предлог извън сложните думи. То не важи за разпознатите още от античните граматисти композиционни предлози в латински, които не съществуват апозиционно, т.е. не могат да бъдат отделни думи, принадлежащи на частта на речта, наречена предлог: според Сергей, когато са употребени сами, тези предлози нямат стойност (Кайл 1961г: 518).

¹⁴ С други думи, латинските автори като цяло правят отчетлива разлика между композиционно образуваните сложни думи, белязани от пълна устойчивост и изписвани

гръцката мисъл различителен критерий (който днес бихме нарекли интерполационен тест), според който предлогът е апозиционен, а не композиционен, ако между него и задпоставената му дума може да се вмъкне друга дума (срв.: *apud amicum* → *apud illum amicum*, но: *recipio* → **re illum cipio*) (Кайл 1961д: 272; Лалò 1997а: 274).

2.1.1. Мними предложни акциденти

Повечето от латинските граматичници до Присциан приемат като акцидент на предлога единствено падежа. Преди да се спрем на него, ще отбележим три предлагани в преданието акциденти, които те, гласно или негласно, смятат за неприемливи. Тъй като обаче тази неприемливост се мисли в понятията на античното граматическо разбиране за езика, първо е добре да споменем някои най-общи негови особености. Те са представени най-пълно и сбито от Харизий, според когото латинският език се състои от природа (*natura*), т.е. неизменната реалност на латинските думи; аналогия (*analogia*), т.е. езиковата система (*ordinatio*), установена от разума въз основа на природата; обичай (*consuetudo*), т.е. съвременната езикова практика, народния говор (узус, регистри, диалекти); авторска словоупотреба (*auctoritas*), т.е. поетическите и ораторските волности, неправилните употреби, които нямат разумното си основание в аналогията (Барвик 1964: 62–63).

За самите мними акциденти на предлога сведенията са твърде оскъдни. Позовавайки се на анонимното предание, Донат, а след него и Диомед (IV в.) споменават като такива облика (*figura*) – напр. наличието на прости (като *abs*) и сложни (като *absque*, съставен от предлога *abs* и съюза *que*) предлози, и словореда (*ordo*) – напр. задпоставената употреба на *tenus* наред с обичайната предпоставеност на предлозите; авторите отхвърлят като неоснователни и двата, като Донат се аргументира с факта, че сложните и задпоставените предлози са аномалии (*inaequalia*) (Олц 1981: 651–652; Кайл 1961а: 409). По сходен начин Кледоний споменава словореда и не го приема за акцидент, след като привежда подобни примери на задпоставена предложна употреба (*crurum tenus*, Virg. *Georg.* 3, 53; *pube tenus*, Virg. *Aen.* 3, 427) и я окачествява като поетическа волност (*poetica licentia*) (Кайл 1961д: 78). Авдакс в своите *Откъси от Скавър и Паладий* (*Excerpta de Scauro et Palladio*) представя три акцидента на предлога – падеж, облик и ударение (Кайл 1961ж: 352), като нито един от тях не става обект на критика от негова страна вероятно защото изложението му цели да предаде твърденията на древната латинска традиция. Както обаче изяснихме, за латинските граматикографи е неприемливо ударението да се смята за акцидент на която и да е част на речта, щом ги съпътства всичките.

слято, и изразите (*elocutiones*), т.е. колокациите, непритежаващи пълна устойчивост и допускащи разделно изписване – „допускащи“ предвид *scriptio continua*.

Коментираните от Донат и коментатора му Кледоний аномалии заслужават няколко допълнителни бележки. Тъй като обаче въпросът за сложните предлози засяга повече конструкцията на предлога, за която ще стане дума по повод на падежа, сега накратко ще видим как задпоставеността на предлога не дава основание да се говори за словоредна вариативност на тази част на речта.

На практика апозиционният предлог – който единствен ни интересува по повод на предложната словоредна позиция, доколкото композиционният е винаги предпоставен и като част от сложна дума няма истинско синтактично поведение – може да бъде и предпоставен, т.е. разположен преди падежната единица (*casuale*), с която се съчетава, и задпоставен, след нея, но също, както отбелязва Харизий, и междупоставен (*media*), т.е. разположен между двете съгласувани падежни думи, с които се съчетава в еднотипно отношение: това е присъщо на предлозите *ex* и *de* (напр. *fac tua ex re; qua de re agitur*) (Йенес 1973: 304). Докато междупоставената употреба не получава теоретичен коментар от авторите, вероятно поради това, че е вариант на някоя от другите две, различни случаи на задпоставена употреба са обичаен предмет на внимание. Без да представяме детайлите на тази дискусия, ще обърнем внимание само на някои по-представителни и обосновани гледища. За Донат, Кледоний и Юлиан избягването на неблагозвучие (*cacemphaton*) или фигурата благозвучие (*euphonia*) са причина предлогът *cum* да следва винаги определени местоимения (*tecum, tecum, nobiscum, uobiscum*), а *tenus* да се използва много по-често задпоставено (Олц 1981: 650; Кайл 1961д: 75; Йенес 1973: 103). Помпей се отличава с цялостното си и оригинално виждане по въпроса: според него предлогът е наречен така „поради по-голямата част от значението си“ (*ex maiore parte significationis*), или, както сам обяснява, защото по-често предлозите са предпоставени. Авторът различава следните случаи на задпоставеност: първо, такава, която наред с предпоставеността характеризира някои предлози, като *tenus* (*pube tenus, tenus pube*), *cum* (*cum amicis, tecum*), т.е. принадлежи на аналогията; второ, задпоставеност поради фигурата инверсия (*hysterologia*), т.е. по метрическа необходимост и без промяна на свойствения падеж на предлога (напр. *transtra per et remos*, Virg. *Aen.* 5, 663); и трето, задпоставеност поради характера на изказа (*elocutio*), т.е. с промяна на свойствения падеж (напр. *longo post tempore uenit*, Virg. *Buc.* 1, 29) (Кайл 1961д: 269–271). Харизий разглежда втория от тези случаи като дължащ се на фигурата анастрофа (*anastrophe*), при която ударението на предлога се променя, и привежда следния списък от предлози, допускащи тази употреба: *ante, post, penes, inter* (Барвик 1964: 302, 308).

Независимо обаче дали авторите разглеждат различните случаи на задпоставена предложна употреба като резултат от аномалия, фигура или аналогия, никой от тях не приема задпоставеността като проява на вариативност, а значи и като предложен акцидент, понеже въвеждането на последния би влязло в противоречие с дефиницията на предлога, който по природа е само

предпоставен. От друга страна, следва да се отбележи наблюдението на Помпей, че словоредът е само един от аспектите – и то граматичен аспект – на значението, или категорията, на предлога.

2.1.2. Падежът като предложен акцидент

Други граматични аспекти на това значение се проявяват в трактовката на падежа като акцидент на предлога. Първата налагаща се констатация е, че в античната теория отсъства цялостно разбиране за управлението на предлога. По този повод е интересен изказът на авторите. Предлозите, употребявани само апозиционно, влизат в отношение с падежи (*casus*) и затова се наричат „падежни“ (*casuales*); построяваните само композиционно влизат в отношение с думи (*loquellae*) и се наричат „словни“ (*loquellares*); предлозите, допускащи и двете конструкции – и с падежи, и с думи – се наричат „общи“ (*communes*) (Кайл 1961д: 77, 272, 280 и т.н.). Апозиционното отношение се изразява в това, че предлозите „обслужват“ (*seruiunt*), „поставени са пред“ (*praepomuntur*), „прилепват за“ (*cohaerent*), „свързват се със“ (*iunguntur*), „съединяват се със“ (*copulantur*), „управляват“ (*regunt*) падежи; при композиционното отношение предлозите „обслужват“ (*seruiunt*), „поставени са пред“ (*praepomuntur*), „прилепват за“ (*cohaerent*), „свързват се със“ (*iunguntur*) думи. Правят впечатление следните моменти:

- двете отношения се описват със сходни понятия, като присъствието на „съединяват се със“ (при Диомед и Кледоний: Кайл 1961а: 409; 1961д: 75) и особено на „управляват“ (при Сцердос (III в.), Кледоний и Викторин: Кайл 1961д: 77; 1961е: 203, 428), макар да е рядко, говори за долавяна от авторите разлика, която проличава в следващите моменти;
- глаголят „обслужват“, който по-често е използван относно апозиционното отношение, не изразява служебната роля на апозиционния предлог спрямо падежа, а – тясната двупосочна съотнесеност (обясняваща употребата на „съединяват се със“ наред с „прилепват за“ и на „управляват“ наред с „обслужват“) на този предлог с определен падеж, обвързаността му с даден падеж, откъдето и употребата на генитив в изрази като: *praepositiones accusatiui casus* („предлози с акузатив“), *praepositiones ablatiui casus* („предлози с аблатив“);
- апозиционните предлози, за разлика от композиционните, се съчетават не с думи, а с определен техен аспект – с падежния акцидент на имената, местоименията и причастията.

По-важното е, че въпросното отношение с чужд падежен акцидент, в което влизат повечето латински предлози, които или изискват апозиционна конструкция, или я допускат, не е напълно свободно, но е подчинено на ограничения, които според Помпей се изразяват в това, че всеки такъв предлог се свързва по необходимост с този падеж, под чийто закон (*iura*) преминава (Кайл

1961д: 279), ще рече, предвид терминологията на автора: чието значение приема. Така в рамките на въпросните предлози се наблюдава известна вариативност, съгласно която съществуват предлози с акузатив – при Проб и Авдакс традиционният списък включва трийсет единици: *ad, apud, ante, aduersum* (Авдакс : *aduersus*), *cis, citra, circum, circa, contra, erga, extra, inter, intra, infra, iuxta, ob, penes, per, prope, propter, praeter, post, pone, secundum, trans, ultra, usque, secus, supra, circiter*, предлози с аблатив – при Проб и Авдакс петнайсет единици: *a, ab, abs, absque, cum, coram, clam, de, e, ex, prae, pro, palam, sine, tenus*, предлози и с двата падежа (*utriusque casus*) – при Проб и Авдакс четири единици: *in, sub, super, subter* (Кайл 1961г: 147; 1961ж: 352); но също, както уточнява Помпей, се срещат и предлози с двойствен падеж (*ambigui casus*), т.е. такива, като *clam*, които се построяват и с акузатив, и с аблатив, без да променят значението си. Същият автор добавя, че конструкцията на предлога с датив или генитив следва да се счита за идиоматична (*elocutio, figurata elocutio*), както и че при старите поети и прозаисти немалко от предлозите, които в съвременния му език са с един падеж, са били с двойствен падеж (Кайл 1961д: 272, 275, 278–279). Затова изглежда, че са налице достатъчно условия, за да може падежът да се разглежда като предложен акцидент: макар в миналото да не е било точно така, в описвания от граматографите латински език съществуват различни групи предлози, всяка от които съответства и принадлежи на различни падежни значения. Същевременно авторите потвърждават изрично, че акцидент на предлозите са само два от падежите – акузативът и аблативът (ib.: 272 и т.н.).

Самите значения на акузатива и аблатива при предлозите не са проучени обстойно от граматиките. Основното противопоставяне между акузативна директивност (илюстрирана с наречията *quo, huc, illuc, illo*) и аблативна ситуативност (*ubi, hic, ibi, illic*) (Кайл 1961д: 68, 523; 1961г: 148) не е абсолютно, доколкото авторите забелязват случая с *apud* и с някои употреби на *ad* (напр.: *ad Marcum Lecam te habitare dixisti*, Cic. *Cat.* 1, 8, 19), където акузативът означава ситуативност (Олц 1981: 649; Кайл 1961д: 273): подобна многозначност на акузатива, неутрализираща разликата между него и аблатива и навлизаща дори в семантиката на един предлог (*ad*), показва неустановеност на падежните значения. Освен това авторите говорят за пренос на падежни значения от един предлог към друг, при което предлогът, възприел значението, трябва да се построява и с падежа, чието значение е приел: така се обяснява употребата на *super* с аблатив, в която предлогът има същото значение като *de* (напр. *multa super Priamo rogicans*, Virg. *Aen.* 1, 750) (Кайл 1961д: 77, 277). От друга страна, античните граматичи отчитат факта, че падежът на предлога се обуславя от семантиката на глагола, а именно, че разграничението между употребата на предлог с акузатив и с аблатив се прави според понятието (*ratio*) на използвания в дадения израз глагол, а това понятие противопоставя идеите за изменение (*mutatio*) и за пребиваване (*permansio*) и според тези идеи се съчетава

съответно с акузативната директивност или с аблативната ситуативност на предлога; така при предлозите с акузатив и с аблатив употребата на правилния падеж зависи от смисъла (*sensus*) на употребения глагол (напр. *eo in forum* vs. *sto in foro*), като понякога определени глаголи са многозначни и съответно водят до различен падеж при предлога (напр. *curro in forum* vs. *curro in foro*) (Кайл 1961д: 276; 1961г: 518), т.е. функционалната многозначност на глагола може да се съчетае с падежната многозначност на предлога. Зависимостта на падежната конструкция на предлога от семантиката на глагола представлява основното измерение на предложната служебна роля, което намира място в метаезика на античните латински граматичници освен Присциан.

Разсъждението на граматичниците обаче не се ограничава единствено с проследяване на отношенията между апозиционните предлози и свойствените им падежи, но по повод на този въпрос разглежда по-общо способността на апозиционния и на композиционния предлог да се съчетават в речта с едни или други думи (*dictiones*). Съгласно твърдението на Донат, което не среща явни възражения, нито мълчаливи противоречия в аргументираните мнения на латинските граматичници, предлозите – апозиционни и композиционни – се поставят пред всички части на речта освен междуметието, включително пред себе си, като в *circumcirca* (Олц 1981: 648). По силата на по-горните ни констатации това изказване може да получи следното тълкуване: в апозиционна употреба предлозите се съчетават с падежни думи, т.е. с имена, местоимения и причастия, тъй като при нея зависят от падежния си акцидент, докато в композиционна употреба могат по принцип да се съчетават и с падежни, и с непадежни думи. Аргументираните мнения на авторите обаче не се съгласуват с това тълкуване в неговата част относно апозиционните предлози, независимо че се съгласуват с цялото споменато твърдение на Донат.

Текстовете често обсъждат проблема за способността на предлога да се съчетава с предлози и наречия. В латинската граматична традиция са битували две често коментирани от авторите нормативни забрани, от които една-та засяга предлога, другата – наречието, и които определят съчетаването на предлога с предлог или с наречие като неправилно. Ще ги разгледаме поотделно.

Първото правило гласи:

Предлогът не се свързва с предлог¹⁵.

Причина за битуването на това правило най-вероятно е убеждението, че апозиционният предлог не може да се свързва с непадежна дума и че не

¹⁵ *praepositio praepositioni non iungitur* (Кайл 1961д: 273).

съществуват сложни предлози¹⁶. От коментарите на авторите проличава, че става дума за принцип на нормативната граматика, който противоречи на езиковата практика и който някои от тях не приемат само отчасти, други – изцяло. Цитираните реални примери, които не се съгласуват с правилото, включват, освен *circumcirca*, съчетанията на *usque*: *ad usque* / *adusque*, *usque ad* (дало на фр. *jusqu'а*, Роголски 2016: 246), *ab usque*, но също считаните за неприемливи: *de post* и *ab ante*, които, както е известно, се налагат в късния латински и се запазват в романските езици (срв. фр. *depuis* и *avant*). Едни от авторите, като Донат и Диомед, които цитират сложното наречие *circumcirca* (Олц 1981: 648; Кайл 1961а: 408), отхвърлят идеята, че композиционният предлог не се съчетава с предлог, образувайки сложна дума, различна от предлог, но не и идеята, че апозиционният предлог не се съчетава с предлог; дори преформулират горното правило по следния начин: „Разделните предлози не прилепват към разделни предлози“ (*separatae praepositiones separatis praepositionibus non cohaerent*, Олц 1981: 651; Кайл 1961а: 409). Други автори, като Помпей и Сервий, които са по-аргументирани в позицията си, не приемат и двете ограничения: според тях са възможни и сложни думи, съставени от предлози, и свободни съчетания от предлози (Кайл 1961д: 273–274; 1961г: 442). Такова свободно съчетание е *usque ad*, което не е сложен предлог, щом *usque* не може да се употребява композиционно, а и според тънкото наблюдение на Кледоний думата *usque*, употребявана с предлог, не е наречие, а – предлог, тъй като може да се използва и сама (напр.: *usque columnas exulat*, Virg. *Aen.* 11, 262–263) (Кайл 1961д: 76). От друга страна, Помпей доказва, че не противоречи на аналогията съществуването на сложни предлози, като *adusque* (Кайл 1961д: 274). И тъй, от тълкуванията и доводите на граматиките следва, че предлогът се съчетава с предлог, както и че апозиционният предлог се свързва с непадежни думи като предлозите, а композиционният може да образува сложни предлози – което пък говори за недостатъци в теорията за падежа като единствен предложен акцидент, понеже тя залага на чисто падежната конструкция на апозиционния предлог и изключва съществуването на акцидента облик.

Второто правило приема същата обща форма, предадена от Помпей така:

Четем, че предлогът не се свързва с наречие¹⁷.

Това положение също е продукт на нормативната граматика, понеже, за да потвърди истинността му, същият автор го илюстрира с естественото за него съждение, че е неправилно да се каже *de mane* (Кайл 1961д: 274), израз, който

¹⁶ Както вече видяхме в параграф 2.1.1, за Донат и Диомед предлогът може, съчетавайки се с част на речта, различна от предлог, да образува сложен предлог, но в този случай сложният предлог е аномалия (срв. *absque*).

¹⁷ *legimus praepositionem aduerbio non iungi* (Кайл 1961д: 274).

явно е принадлежал на тогавашния народен говор, тъй като се запазва и получава развитие в романските езици (срв. фр. *demain*). За разлика от първото правило обаче, второто се тълкува сравнително еднообразно от граматиките, включително от Помпей. Най-стегната формулировка на това тълкуване дава Донат: „Предлогът не се прибавя разделно към наречия“ (*praepositio separatim aduerbiis non adplicabitur*, Олц 1981: 643), т.е., предвид мнението на автора относно първото правило, единствено апозиционният предлог не се свързва с наречия, докато композиционният може да образува с тях сложни наречия. Привежданите от авторите примери варират от безспорния случай на *deinde* до различни примери в поезията и извън нея, които изписваме всичките слято съгласно разбирането на граматиките: *desursum*, *desubito*, *exinde*, *deinceps*, *derepente*, *dehinc*, *abhinc*. Вероятно поради невъзможност да се приложи горният анализ, Кледоний и Помпей препоръчват да се казва: *intus exeo*; *foris uenio* вместо: *de intus exeo*; *de foris uenio* (Кайл 1961д: 67, 248) – според Помпей в подобни случаи значението „от място“ се указва не от самите наречия, а от съчетанието им с глаголите, имащи това значение; и все пак, въпреки плеонастичното присъствие на предлозите забраняваните изрази са останали в езика (срв. фр. *dans*, *dehors*). И тъй, второто правило представлява изкуствена забрана на съчетаването на апозиционния предлог с наречие, но тя се приема за основателна от всички граматичи без изключение.

2.2. Категориалност на предлога, наречието и съюза

Категориалните и функционални особености на предлога го доближават до тези на наречието и съюза: според Аспер тази близост се изразява в това, че много предлози имат значения, сходни с тези на наречията и съюзите (Кайл 1961д: 553). Всичко това поставя пред граматиките проблема за разграничаването на тези три части на речта. Вече установихме¹⁸ в текстовете три принципни различителни критерия: различие в акцидентите или наличие / неналичие на акциденти; различие в смисъла; различие в ударението.

2.2.1. Предлог и наречие

Ще разгледаме предлога първо по отношение на наречието. Един от коментираните различителни критерии е падежният акцидент при предлога, който отсъства при наречието. Прилагайки този критерий, Харизий съставя списък на предлозите, които при употреба без падежна дума стават наречия: *infra*, *supra*, *extra*, *intra*, *ultra*, *citra*, *circa*, *iuxta*, *contra*, *subtius*, *coram*, *ante*, *post*, *prope*, *usque*, *subter*, *super* (Барвик 1964: 245, 300–301). Помпей е по-нюансиран в разсъжденията си: прави разлика между употреба на предлога без падеж

¹⁸ Вж. края на параграф 1.2.

(напр. *post fecit*, *post dixit*, където *post* се построява с глагол, не с падежна дума) – тогава предлогът става наречие, и употреба на предлога с несвойствен за него падеж (напр. в: *longo post tempore uenit*, *post* не се построява с обичайния си акузатив, а с аблатив) – тогава предлогът остава предлог, понеже променя падежа си поради характера на изрази (*elocutio*) (Кайл 1961д: 270), т.е. в този случай предлогът не променя категорията си, защото все още има падеж, щом се съчетава с падежна дума. Кледоний обаче – наред с други – смята, че в този случай предлогът се превръща в наречие, тъй като губи свойствения си падеж (Кайл 1961д: 77). Така или иначе, поставено е под въпрос положението, че предлозите имат категориално определящи ги падежи – още едно затруднение пред теорията за падежния акцидент.

Други два различителни критерия, обикновено коментирани от авторите заедно с падежа, са ударението и словоредната позиция. За нея обаче вече стана дума относно мнимите акциденти на предлога¹⁹, където се изясни, че предложната предпоставеност далеч не е безусловна, а и както ще видим по повод теорията на Присциан, за наречията също е най-характерна предходната позиция. Колкото до ударението, според Помпей, употребени „сами“ (*solae*), т.е. извън контекст, предлозите имат остро (*ād*) или извито (*praê*) ударение, а когато „прилепват“ (*coherent*), т.е. когато се използват пред думи, имат тежко ударение (срв. *ādēgit*, *praēuīdit*) (Кайл 1961д: 279–280) – авторът онагледява тази контекстуална употреба само с композиционни предлози, но същото важи и за апозиционните. От друга страна, при преминаването си от предходна в следходна позиция апозиционният предлог променя ударението си от тежко в остро (Кайл 1961г: 149; 1961е: 204; 1961ж: 353 и т.н.), която промяна, ако се случи ведно с тази на падежа и не непременно на позицията (според Сервий в: *longo post tempore uenit* транспонираният в наречие предлог е предпоставен и е с променен падеж заради метъра, Кайл 1961г: 420), кара повечето граматичи да смятат, че тази двойна промяна по падеж и ударение е знак за преминаване на предлога в категорията на наречието, тъй като на последното е присъщо остро ударение. Споменатият в началото на този параграф списък на Харизий всъщност включва апозиционни предлози, станали наречия чрез промяна и на падежа, и на ударението си; Дозитей (IV в.) цитира почти същите апозиционни предлози, с изключение на *coram*, *usque*, *subter* и *super* (Толкийн 1913: 69). Същевременно, както вече отбелязахме²⁰, Помпей и Харизий споменават случаи на предлози, които вследствие на фигура (инверсия или анастрофа) променят само ударението си без падежа, запазвайки предложната си категория. Следователно само ударението не е приемано за различителен критерий.

Последният от използваните критерии – смисълът (*sensus*), изглежда общоприет. Поради неговата самоочевидност граматичите или не го спо-

¹⁹ Вж. параграф 2.1.1.

²⁰ Вж. края на параграф 2.1.1.

менават, или почти не го разглеждат по повод на предлога. Следва обаче да се уточни, че под смисъл се има предвид както функционалното, така и лексикалното значение на думата в рамките на конкретното изречение. По свидетелството на Авдакс някои предлози „съответстват“ (*respondunt*), т.е. са омонимни, на други части на речта и разграничението се прави „с интелекта“ или „по смисъл“ (*intellectu*): напр. кога *ante* е предлог и кога – наречие (срв.: *Aeneae stetit ante pedes*, Virg. *Aen.* 5, 381, и: *Antonius paucis ante diebus erupit ex urbe*, Salustii uerba in codicibus Probi, p. 149, 4); и както подсказва подтекстът на авторовото изложение, именно различният смисъл в употребата на двата омонима в съответните изречения позволява да се разпознаят и различното ударение, и това, че в единия случай *ante* е използван като предлог с присъщия си падеж, а в другия случай – като наречие (Кайл 1961ж: 353). Става ясно, че разбираният смисъл е логическата основа на останалите различителни критерии, а той се разбира най-вече с парадигматично заместване.

2.2.2. Предлог и съюз

Под влияние на гръцката граматическа мисъл латинските граматичници основават теорията си за съюзите върху учението на стоиците за сложното изречение. Затова за авторите е непознато и съответно, несъществено модерното разграничение между съчинителни и подчинителни съюзи, както и това между съюзи и конектори; освен това по същата причина някои думи, определяни днес като подчинителни съюзи, за тях са наречия. В този контекст авторите не отделят толкова голямо внимание на теоретичното разграничаване на съюза и предлога, понеже категориалната разлика между тези части на речта изглежда по-осезателна, а омонимията между тях – почти несъществуваща.

Според Юлиан съюзът по дефиниция е „част на речта, закрепваща и подреждаща мисълта“ (*pars orationis adnectens ordinansque sententiam*, Йенес 1973: 94), а в дефиницията на Помпей съюзът „свързва израза“ (*coniungat elocutionem*) – без съюз последният би представлявал солецизъм, освен ако не е налице фигурата асиндетон (Кайл 1961д: 264). Предлогът се отличава категориално от съюза, както от наречието, по своя падеж; напр. предлогът *sine* не може никога да се смята за съюз, защото винаги се използва с определен падеж, докато един съюз, като *at*, се поставя пред всички падежи (Кайл 1961ж: 351). Освен това, докато предлогът е предимно предпоставен, едни от съюзите са „начални“ (*principales*), други – „последващи“ (*subsequentes*), трети – „междинни“ (*mediae*), т.е. можещи да бъдат и в началото, и не в началото (Барвик 1964: 290; Кайл 1961а: 415); с други думи, словоредната позиция, макар и с известни уговорки, представлява вторият изтъкван от граматичните критерий за различаването на предлога от съюза.

2.3. Обобщение на проблематиката

Направеният обзор на античните гледища за предлога показва, че освен фонологичния въпрос за ударението, останалата проблематика относно тази част на речта, както и би могло да се очаква, засяга пряко синтаксиса: словоредът, мислен като категориално определящ за предлога; постройката с определен падеж; абстрактното значение на този падеж, съвпадащо с функционалната семантика на предлога; глаголната обусловеност на тази семантика в речта; съчетанието на предлога с определени класове думи, включително с предлози; свободните и устойчивите съчетания на предлога с други думи; отграничаването на предлога от други класове думи – това са все проблеми, които и до днес са общо място в научните проучвания на тази словна категория.

Същевременно изложената трактовка на предлога в античната латинска граматика позволява да се открият някои действителни или поне видими неясноти и те да бъдат представени като въпроси, стоящи пред научния анализ на Присциан от Цезария:

- първото, което привлича вниманието, е фактът, че като акцидент на предлога падежът всъщност е акцидент само на апозиционните предлози, но не и на композиционните, а още по-малко на онези композиционни предлози (*di, dis, re, se, am, con, o*), които не могат да се построяват апозиционно; освен това даже апозиционният предлог може да се съчетава с несклоняеми думи, като предлозите, където неговият падежен акцидент няма никаква роля; всичко това поставя въпроса дали предлогът има изобщо за акцидент падежа;
- по повод на споменатите композиционни предлози възниква също въпросът за техния статут като части на речта, каквито те не изглеждат;
- друг неясен момент е предложната предпоставеност, която се постулира въз основа на дефиницията на предлога въпреки някои езикови факти – по този повод стоят въпросите: дали предпоставеността е природно присъща на предлога и дали словоредната позиция може да се разглежда като негов акцидент;
- остава също незадоволително разгледан въпросът за облика като акцидент на предлога – тази акцидентност изглежда основателна предвид съществуването на прости и сложни предлози;
- освен това до голяма степен неразрешен е въпросът за лексикалната и функционална семантика на предлога;
- и накрая, но не по значение, стои сложният и често дискутиран въпрос за границата между предлог и наречие, както и недостатъчно обсъденото разграничение между предлог и съюз.

Подходът на Присциан в решаването на цялата спомената в това обобщение проблематика всъщност е определен в немалка степен не от латинската традиция, а от основоположните дадености и питання на гръцката граматична мисъл.

3. Влияние на гръцката александрийска граматика

Важността на синтактичната проблематика за всяко по-задълбочено проучване на частите на речта в съчетание с твърде откъслечните разсъждения на латинските граматичници относно строежа на изречението обясняват защо, за да изработи граматичната си теория, Присциан прибегва до учението на Аполоний Дискол (Баратен 1979: 33) и до излъчилата го елинистична традиция в лицето на Дионисий Тракийски и неговите схолиасти. Ще набележим някои общи понятия и положения на тази граматична школа, които латинският граматик възприема изцяло.

3.1. Характеризиране на частите на речта

Известно е, че в латинските текстове под влияние на гръцката мисъл частите на речта биват характеризирани посредством дефиниции и акциденти, повечето от които са превод или парафраза на гръцките им първообрази. Така обект на рецепция от Присциан стават особености, откривани още в *Грамматическото изкуство* на Дионисий Тракийски.

Двойната синтактична способност на всеки гръцки предлог – да се свързва апозиционно и композиционно – е счетена за природно присъща на тази част на речта и е включена в дефиницията ѝ от Дионисий:

Предлогът е дума, поставяна пред всички части на речта в композиция и в конструкция²¹,

а също най-вероятно и от Аполоний, чиято дефиниция не е запазена, но се предполага, че тази на Присциан е неин превод (Лалò 1998: 214). Благодарение на разпознатата двойна способност предлозите в античната гръцка граматика са най-отчетливо и неоспорвано отграничената част на речта, която наброява точно осемнайсет единици: *έν, εις, ες, σύν, πρό, πρός, ανά, κατά, διά, μετά, παρά, αντί, επί, περί, ἀμφί, από, υπό, ὑπέρ*. От друга страна, Дионисий е много пестелив в определянето на акциденти за неизменяемите части на речта – не са споменати нито обликът (*σχῆμα*), нито видът (*εἶδος*) за предлога, наречието, члена и съюза въпреки наличието на отделни примери за такива форми. Освен това управлението на падеж не е припознато от гръцките граматичници като отличителна черта на предлога вероятно заради невъзможността да се говори за падежен акцидент на предлога, доколкото акцидентът се мисли като подложен на морфологична вариация (ib.: 62, 131, 203, 215).

Във връзка с анализа на предлога е важно също да се подчертае, че за гръцките граматичници наречието има само приглаголна функция и се отнася

²¹ *Πρόθεσις ἐστὶ λέξις προτιθεμένη πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν ἔν τε συνθέσει καὶ συντάξει* (Лалò 1998: 62).

към глагола, както прилагателното име – към съществителното (ib.: 222, 224), т.е. наречието като наречие не може да се свързва с падежни думи, но същевременно, тъй като подобно на прилагателното изразява качество, наречието се отнася към глагола като към своя субстанция – идея, която ще бъде доразвита от Присциан (Баратен 1994: 71).

Друга особеност, свързана с тематиката на следващия параграф, е, че местоимението, и съответно лицето, изразявано от него, има стойност на определеност; така за гръцките граматични тази част на речта включва единствено подкласовете, които днес наричаме лични, притежателни и показателни местоимения (Лалò 1998: 156, 197–198). Възприемайки без изменение тази категоризация, Присциан влиза в добре обмислено несъгласие с латинската традиция, където разбирането за местоимението е по-широко и включва също напр. въпросителните и относителните местоимения, категоризирани от Присциан като имена предвид неопределеното им значение (Кайл 1961б: 55).

3.2. Лице

Съществен елемент на античния синтаксис е възгледът за лицето, което е главен член на синтактичното отношение. При гръцките граматични понятието за лице е белязано от основоположна двузначност: то е реалистко понятие, изразяващо референта, който собствено се мисли като отделна личност, а несобствено и като предмет, и затова може да притежава определеност или неопределеност; то е и граматично понятие, акцидент, и обозначава актанта, т.е. референта като носител на роля в комуникативния акт, поделена на първо, второ и трето лице. Лицето референт присъства в дефиницията на местоимението²² като негова отличителна черта, но характеризира и останалите склоняеми части на речта; лицето актант е акцидент на местоимението и на глагола и получава морфологично изразение в тяхната флексия (Лалò 1998: 203). Затова Аполоний Дискол използва „лице“ в смисъл на референт на собствено или нарицателно име винаги когато референтът се вписва в структура, чиято имплицитна парадигма е комуникативният акт; поради което гръцкият граматик нарича „лице“ всеки от актантите (или аргументите) на транзитивната схема. Така, докато първото и второто лице – а същинското първо или второ лице е в единствено число – са винаги индивидуални личности, т.е. определени, третото лице търпи разширение и може да включва и неща (ib.: 208) и да бъде както определено, така и неопределено, доколкото имената – собствени и нарицателни – по принцип не притежават първо или второ лице и се отнасят

²² „Местоимението е дума, използвана вместо име и обозначаваща определени лица“ (Αντωνυμία ἐστὶ λέξις ἀντὶ ὀνόματος παραλαμβάνομένη, πρόσωπον ὀρισμένον δηλωτική, Лалò 1998: 60).

почти само до трето лице (с изключение на употребата им във вокатив, но това, тъй като се построяват във второ лице, са винаги определени). Следователно, противно на модерното научно разбиране лицето не е глаголна категория, носена от морфема, която е кореферентна с подлога на глагола (ib.: 171). Става ясно, че античните граматисти разглеждат неразлично синтактичните и някои прагматични отношения между единиците, наречени „лица“ – някои, понеже напр. модалността като проблем на глаголното наклонение също е в кръга на техните проучвания, без да се смесва с проблема за синтактичното отношение.

3.3. Падеж и залог

Когато лицето приеме определена функция в изречението, Аполоний Дискол я нарича „падеж“ (Лалò 1994: 45); когато семантиката на лицето не е релевантна, думата член на синтактично отношение е обозначаваема или автономично, или като определена част на речта, или с родовото понятие „част на речта“. Александрийският граматик не използва синтактични понятия, като „подлог“ (наричан от него „пряк падеж“), „допълнение“ (наричано „косвен падеж“), „сказуемо определение“ (наричано „пряк падеж“) (Лалò 1997а: 62, 65, 69). Подобна словоупотреба и мисловност препраща към произхода на античния синтаксис – учението на стоиците. Те не признават утвърдената в античната философия опозиция субект vs. предикат и заменят субекта с прякия падеж, който впоследствие ще влезе в опозицията пряк vs. косвен падеж. Запазват термина „предикат“ (*κατηγόρημα*), но го съотнасят не със субекта, а с различните падежи – пряк и косвени; от своя страна терминът „субект“ (*ὑποκείμενον*) приема значението на онтологичен субстрат, съответстващ при Аполоний на извънезиковата реалност на референта. При този граматик глаголят и номинативът образуват едно цяло и се противопоставят на косвените падежи в постройката на глагола – в крайна сметка обаче (с оглед на лицата членове на синтактичното отношение) въпросната опозиция в известен смисъл се свежда до тази между пряк и косвен падеж (Лалò 1994: 36, 43–44, 47).

Конструкцията на глагола, която организира отношенията между падежите, зависи от залога (*διάθεσις*), акцидент на глагола. Най-общо залогът представлява разположение на лицата с оглед на участието им в глаголното действие, а различните залози целят да отразят семантично-синтактичната вариативност на това участие, допускана от базисното отношение на преходност (Лалò 1997а: 35, 69), понеже „преходност“ или, по-точно, „прехождане“ (*διάβασις*, *μετάβασις*) е другото име на синтактичното отношение между различни лица и падежи: едно лице се отнася към друго – което в случая по необходимост е в друг падеж – не иначе, а прохождайки към него. Именно с теорията си за залога стоиците поставят началото на античния синтаксис на простото изречение, а според тази теория по своя залог предикатите, или глаголите, се

делят на: „прави“ (*ὀρθά*) т.е. активни; „обърнати“ (*ὑπτία*), т.е. пасивни; „неутрални“ (*οὐδέτερα*), т.е. непреходни; и „антипасивни“ (*ἀντιπασιβότα*), т.е. средни. Дионисий споменава за активен, пасивен и среден залог, пропускайки неутралния вероятно защото не е морфологично релевантен (Лалò 1998: 57, 167–168). Аполоний споменава същите три залога като Дионисий, но говори и за преходни и непреходни глаголи: първите са активни или пасивни, но също средни с активно значение и пасивна форма; вторите не са нито активни, нито пасивни, но включват и глаголи с пасивно значение и активна форма, наречени „автопасивни“ (характеризиращи се с „автопасивност“, *αὐτοπάθεια*), т.е. самостоятелно пасивни, защото не се нуждаят от пасивна форма, за да имат пасивно значение (Лалò 1997а: 255; 1997б: 242–243, 246). Присъщо на всеки от разграничените глаголни залози е да се съчетава или не със съответните падежи. В крайна сметка въпреки колебанията в трактовките става ясно, че макар днешното разбиране за залог да произхожда от античната граматика (и затова българският термин е калка на гръцкия), в нея залогът, казано на днешен език, е морфосинтактична и морфосемантична, не само синтактична категория, а различните залози съответстват на основни типове валентност и аргументна структура на глаголите.

Основавайки се на функционалносемантичния анализ на стойностите, налични в богатата флексивна морфология на старогръцкия език, синтаксисът на Аполоний дава предимство на функциите, изразявани от формите, както това е налице напр. в опозицията: пряк падеж vs. косвени падежи; при отсъствие на морфологично различие, като в опозицията: пряк падеж подлог vs. пряк падеж сказуемоно определение, александрийският граматик не обособява отделни функции – откъдето основателното впечатление, че той не отделя отношението на предикация от това на детерминация. Към това се добавя и липсата на нарочни понятия за различни по характер явления като съгласуването и управлението (Лалò 1997а: 66, 71).

И последен детайл, касаещ пряко анализа на предлога: при Аполоний синтактичното отношение има неотменим словореден аспект, в понятието за синтаксис е налице пространственоременев елемент на линейност, съгласно който синтаксисът приема емпиричния вид на добавяне на едни единици към други по силата на естествен ред, предназначен да позволи да се дефинира каноничната позиция на една дума спрямо друга. Оттук произлиза съществена роля на предпоставеността и задпоставеността, както и фактът, че ако Аполоний говори за предпоставяне на предлозите в апозиция, за Дионисий то става „в конструкция“ (*ἐν συντάξει*), т.е. синтактично (Лалò 1997а: 58, 60–61; 1998: 62, 214). Откъдето пък следва, че апозиционното отношение е синоним на свободно синтактично отношение в противоположност на композицията като устойчиво словосъчетание.

3.4. Съзначаване

Докато при гръцките антични автори терминът „приозначаване“ (*προσημαίνειν*) изразява добавянето на граматично към лексикално значение в рамките на една дума – такова „приозначаване“ осъществяват напр. акцидентите на името и глагола – терминът „съзначаване“ (*συνσημαίνειν*), макар и със сравнително рядко присъствие в текстовете, отразява значението на предлозите, членовете и съюзите, което зависи от синтактичния контекст – по този повод се привежда примерът с *διά*, променящо значението си в зависимост от това дали се съчетава с генитив или с акузатив, т.е. за някои предлози съзначаването зависи от падежа на името, с което се построяват. От друга страна, според Аполоний всяка част на речта притежава собственоприсъщо понятие (*idia ênnoia*), което има функционалносемантична и синтактична страна, като за предлозите, членовете и съюзите функционалната семантика на понятието им се състои в съзначаването. Тъй като обаче предлозите имат многообразен функционалносемантичен принос към смисъла на изречението, а и съществуват семантично празни (плеонастични) или неопределени композиционни предлози, граматиките не са отчленили едно функционалносемантично понятие, присъщо на всички предлози. Колкото до синтактичното понятие, при предлога, както и при съюза²³, то е залегнало в дефиницията му и се отъждествява с неговата предпоставеност в апозиция или в композиция (Лалђ 2003: 22, 30–31; 1998: 215–216, 239). Става ясно, че при предлога онова, което латинските граматисти наричат „стойност“ (*uis*), т.е. категориалното му значение, може наред с предпоставеността да включва и съзначаването, което, тъй да се каже, узаконява служебната роля, притежавана от предлога заедно със съюза и свързана донякъде с неговата падежна дистрибуция.

3.5. Конгруенция

Ключовото понятие „конгруенция“ (*καταλληλότης*, лат. *congruentia* в превод на Присциан) навлиза в гръцката граматика най-вече благодарение на синтаксиса на Аполоний Дискол. Въпреки че не е дефиниран, терминът има достатъчно често и показателно присъствие в текста на александрийския граматик, за да получи пълно описание. Тъй като конгруенцията, която би могла да се преведе и като „съответственост“, „съобразност“, „съгласуваност“, е главният устройствен принцип на изречението, ще дадем някои по-обща сведения, преди да уточним нейния характер.

²³ Съюзът по дефиниция е „дума, съчленяваща мисълта съгласно реда“ (*λέξις συνδέουσα διάνοιαν μετὰ τάξεως*, Лалђ 1998: 64), където синтактичното понятие е изразено със „съчленяваща съгласно реда“. Най-вероятно тази дефиниция стои в основата на дадената от Юлиан дефиниция на съюза, цитирана в параграф 2.2.2.

Най-пространната единица, изучавана през Античността от граматика като учен граматолог, е изречението, докато литературните текстове са проучвани от граматичните филолози или емпириси. Според Аполоний изречението свършва тогава, когато със своята интонация говорещият го представя като семантично завършено; откъдето произлиза и другият изреченски устройствен принцип – пълнотата, която е второстепенна спрямо конгруенцията и представлява завършек на процеса на конструиране на изречението, който започва от пряк падеж, съчетаван задължително с глагол и т.н. Частите на изречението, наричани на български „части на речта“, са продукт на двойна подялба: деление на изречението на най-малките му семантични единици – думите²⁴; разпределение на думите в класове по формални (морфологични), но също семантични и функционални критерии. В тази подялба първенство има винаги означаемото, което най-често е абстрактно, граматично и на тази основа се свързва с някои синтактични функционалности. Затова синтаксисът на Аполоний представлява описание на комбинаториката на формите, поставена в служба на съчленяването на означаемите. От друга страна, проличава словният характер на античната граматика, който обяснява напр. защо Аполоний не разглежда конструкцията *accusativus cum infinitivo* като член на синтактично отношение и съответно за него тя не съществува (Лалò 1997а: 42, 65, 71, 73).

И тъй, конгруенцията е взаимна съответственост на означаемите и означаващите, свързани в една конструкция. Означаемите са понятия (*νοήματα*), т.е. лексикални и граматични значения. Конгруенцията се случва вътре в синтаксиса на изречението, т.е. на ниво семантика, дистрибуция и морфология, не на ниво истина (ib.: 209): едно неистинно изречение би могло да бъде напълно правилно и конгруентно. Така конгруенцията е в основата на правилното образуване на изречението и представлява нормативно синтактично понятие – всичко неконгруентно е солецизъм. Тя се осъществява на две нива: първо, чрез съответственото съчетание на частите на речта – напр. конструиране на име с глагол, на преходен глагол с име, на прилагателно със съществително име, на наречие с глагол, апозиционна или композиционна конструкция на предлог и т.н.; второ, чрез съответственото съчетание на акцидентите на вече конструирани една с друга части на речта – напр. съгласуване и управление на

²⁴ Това описание на думите съвпада с днешната дефиниция на морфемите, без, разбира се, така описаните думи да се отъждествяват с това, което днес наричаме морфеми. Обяснението е, че за античните граматисти флексивните и деривативни морфеми са неразделна част от думата, на която са изменения, не градивни елементи, понеже значението на думата не е сбор от значението на основата, от една страна, и на афиксите или флексите, от друга. Морфосинтактично и морфосемантично думата се разбира синтетично, не аналитично, за което решаващ довод е фактът, че думата, не морфемата, е минимална част на изречението. Думата се разбира аналитично само от морфонологично гледище, съгласно което тя се състои от срички и букви, които сами по себе си не са значещи единици, но заедно и неразлично добиват значение едва при и поради наличието си в думата.

акциденти. Наистина в метаязика на Аполоний понятието за конгруенция покрива неразлично понятията за съгласуване и управление, но и двете явления са разпознати и описани от гръцкия граматик по повод на конкретни случаи. Конгруенцията-съгласуване е и морфологична, и семантична във всички засегнати от нея части на речта: представлява морфологично уеднаквяване на определени акциденти при тяхна кореферентност. Конгруенцията-управление винаги е морфологична за съчетаните помежду си части на речта: напр. при неизменяемите думи (като предлозите) действа семантична конгруенция между собственото им граматично означаемо и свързаното с него граматично означаемо, принадлежащо на флективна форма в същата конструкция (ib.: 42, 45–47, 66, 72).

3.6. Обобщение на гръцките податки

Като се изключи делението на залозите при александрийските граматографи, което зависи от спецификите на старогръцкия глагол, всички останали особености, споменати в предишните пет параграфа, са неделима част от теорията на Присциан от Цезария. Римският граматик не просто приема, превежда, възпроизвежда, прилага на практика и пригажда към системата на латинския език придобитите от гръцката традиция дадености, но също, както по-нататък ще се опитаме да покажем, стреми се да ги обоснове, доизясни, коригира, допълни, нюансира, т.е. прави всичко онова, което отличава една жива традиция.

И тъй, от гореизложеното става ясно, че достойнство на граматиката на Присциан стават следните гръцки особености:

- включване на апозиционната и композиционна конструкция в дефиницията на предлога;
- неприемане на падежа, облика и вида за акциденти на предлога;
- разглеждане на приглаголната служба като единствената собственоприсъща функция на наречието и нейно уподобяване на функцията на прилагателното спрямо съществителното;
- характеризиране на местоимението като част на речта, притежаваща винаги референциална определеност в изречението;
- двузначно тълкуване на лицето като референт и като първоличен, второличен или третоличен актант, който приема падеж и така става член на синтактично отношение;
- деление на синтактичната функция на пряк и косвен падеж, последният поделен на съответните косвени падежи;
- поддържане на неразлъчната свързаност на същинския, т.е. финитния глагол с прекия падеж, която произлиза от факта, че всеки такъв глагол е в първо, второ или трето лице, а то има по необходимост функцията на номинатив;

- описване на преходността като прехождане между различни лица или падежи и на непреходността като отсъствие на такова прехождане;
- асоцииране на синтактичното отношение с дистрибутивните свойства на глагола, определяни като залог, чиито разновидности представляват различни съчетания между залогова морфологична форма (активна и пасивна) и залогово функционално значение (активност, пасивност, непреходност и др.);
- неразличаване на предикацията и детерминацията;
- постулиране на линеарен аспект на синтактичното отношение, съгласно който едни позиции спрямо други са естествени или по-естествени и затова напр. предпоставеността е присъща на предлога;
- обединяване на предлозите със съюзите и членовете в групата на съозначаващите части на речта, призвани да имат помощна изреченска роля спрямо пълнозначните части на речта;
- различаване в категориалното значение на предлога на чисто синтактичен аспект – предпоставеността, и на функционалносемантичен аспект – съозначаването, което обаче поради своята разнородност и неравномерност не е подведено под едно характерно за всички предлози понятие и съответно не фигурира изрично в дефиницията на предлога;
- разглеждане на синтаксиса като съчленяване първо на граматични и лексикални означаеми, а впоследствие и на означаващи;
- разбиране на синтактичната правилност, наричана конгруенция, като съчетаване както на частите на речта в зависимост от техните категориални значения, така и на съответните акциденти в зависимост от техните граматични (или функционални) значения;
- разграничаване между семантична и морфологична конгруенция, от една страна, и само семантична конгруенция, от друга, което е донякъде свързано с макар несистемното, но фактическо различаване на съгласуването и управлението.

Някои от изброените без претенция за изчерпателност особености показват как и отчасти защо Присциан, предвид гръцката си школовка, отговаря на следните формулирани в параграф 2.3. въпроси: за падежа като акцидент на предлога; за предпоставеността като природно присъща на предлога; за облика като акцидент на предлога.

4. Теорията на Присциан от Цезария

Коментарът ни върху теоретичните решения и находки на Присциан взема под внимание целия текст на *Основи на граматиката*, състоящ се от осемнайсет книги, първите шестнайсет от които, обикновено квалифицирани едностранчиво като „морфология“, съставляват аналитичния дял на съчинението, наричан през Средновековието *Priscianus maior* („Големият Присциан“) и

представящ след буквите, сричките и изречението всяка от осемте части на изречението, докато последните две книги, наричани *Priscianus minor* („Малкият Присциан“) и онасловени от самия автор *За синтаксиса* (Кайл 1961б: 550), представляват синтетичния дял и наред с най-различни по-накратко проучени, но не и по-маловажни въпроси, разглеждат особено детайлно конструкцията на местоимението и на глагола, а във връзка с тях и на падежите, както и множество случаи на авторска словоупотреба. Така първият дял излага пространно общите правила на граматичността (дефиниции, акциденти, аналогия, употреби), а във втория се определят синтактичните възможности (норма и вариации), засвидетелствани от действителното осъществяване на изреченията, чиято необходима черта е да бъдат податливи на тълкуване в зависимост от контекста, т.е. да бъдат разбираеми (Баратен 1979: 35). Нашето по-нататъшно изложение цели да покаже мястото на Присциан в гръкоримската граматична традиция с оглед както на изработената от него и съотнесена към въпроса за предлога общотеоретична рамка, така и на самия му анализ на латинския предлог въз основа на тази рамка.

4.1. Общи въпроси

4.1.1. Акциденти на частите на речта

Присциан изброява следните акциденти на различните части на речта: за името – „вид“ (*species*, т.е. деривационна форма: първичен, *primitiua* или *principalis*, и произведен, *deriuatiua*), род, число, „облик“ (*figura*, т.е. композиционна форма: прост, *simplex*, сложен, *composita*, и „производно сложен“, т.е. произведен на сложен облик, *decomposita*), падеж; за глагола – „значение“ (*significatio*, или „род“, *genus*, т.е. залог), време, наклонение, вид, облик, спрежение, лице, число; за местоимението – вид (според който петнайсетте латински местоимения биват първични: *ego*, *tu*²⁵, *ille*, *ipse*, *iste*, *hic*, *is*, *sui*, и производни, или притежателни: *meus*, *tuus*, *suus*, *noster*, *uester*, *nostras*, *uestras*), лице, род, число, облик, падеж; за причастието – род, падеж, значение (залог), време, число, облик; за наречието – вид, „значение“ (*significatio*, т.е. функционално значение: за време, място, отрицание, потвърждение, пожелание и т.н.), облик; за съюза – „вид“ (*species*, т.е. синтактична стойност: копулативен, дизюнктивен, каузален, адверсативен и др.), словоред (*ordo*) (Кайл 1961б: 57, 369, 556, 577; 1961в: 63, 93); за предлога и междуметието не са уточнени акциденти. Както се вижда, морфологичната вариация не е задължителна черта на акцидента (срв. значението на наречието, а също вида и словоредата на съюза), но пък със своята граматична стойност всеки акцидент определя в една или друга степен конструкцията на съответната част на речта.

²⁵ Т.е. *nos* и *uos* са смятани за форми съответно на *ego* и *tu*.

Не всички думи от една част на речта притежават всички нейни акциденти. Напр. определени имена нямат някои акциденти, и то по две причини: било по природна необходимост, т.е. поради естествена невъзможност на значението (срв. **puerperus*, т.е. *puerpera* няма такъв правилно образуван мъжки род) или неблагозвучие (**cursrix*, т.е. *cursor* няма този правилно образуван женски род), било по случайност, т.е. поради неупотребимост (**faux*, т.е. *fauces* няма това правилно образувано единствено число) (Кайл 1961б: 370–371). Авторът обаче споменава и други показателни случаи, като този на инфинитните (инфинитив, герундий, супин) и безличните глаголи, които нямат лице и число (ib.: 173, 413, 449), но не по споменатите две причини – обяснението за това отсъствие следва да се търси в различната им конструкция и в нейните основания.

За разлика от латинските си предшественици Присциан смята за „материя“ (*materia*) на всички части на речта не само буквата, сричката и ударението, но също и понятието (*intellectus*) (ib.: 551) – те са материя, чиято форма е категориалното и функционално значение на всяка част на речта, което я прави различна от останалите части. Следователно²⁶ и понятието, т.е. чистото лексикалното значение и лежащото под него референциално значение не могат да бъдат акцидент. Оттук и необходимостта той да не се бърка с тях. Напр. в наречия като *quinquies*, *decies* е налице значение за множественост, но не и акцидентът число; наречията *meatim* и *tuatim* изразяват първоличен и второличен смисъл, но нямат акцидента лице (ib.: 448, 594); и обратно, за разлика от имената за време (*annus*, *dies*, *hodiernus*) глаголите и причастията не означават времето само по себе си, а – действието или претърпяването с оглед на разположението им във времето (ib.: 549–550). Също така е възможно една дума да бъде в множествено число и да обозначава един предмет, и обратно (ib.: 376). От всичко това впрочем следва, че правеното от Присциан разграничение между понятието материя на всички думи от осемте части на речта и значението форма на всяка дума, което прикрепва думата към една от осемте, е античният предобраз на сосюрианското и глосематично деление: субстанция на съдържанието vs. форма на съдържанието.

Словоредът е обща особеност на почти всички части на речта: присъщ е освен на съюза, на който е акцидент, също на предлозите, по дефиниция предпоставени, на наречията и прилагателните имена, естествено предпоставени, на анафоричните (*relatiua*) и корелативните (*redditiua*) имена (напр. *qui*, *talis*, *toti*) и наречия (напр. *quando*, *taliter*, *totiens*), естествено задпоставени; в словоупотребата на авторите обаче естественият словоред може да не е спазен (Кайл 1961в: 104). Става ясно, че едни подкласове имена и наречия притежават един естествен словоред, други – друг, което обяснява защо предходната

²⁶ Това следва от вече установеното в параграф 1.1. разбиране на латинските граматични, че един акцидент не може да характеризира всички части на речта.

или следходна позиция не е дефиниционна черта на имената и наречията. От друга страна, словоредното вариране при различните имена и наречия не е достатъчно системно разпределено, за да може словоредът да стане акцидент на тези две части на речта. В случая трактовката на Присциан се вписва изцяло в гръцката и латинската традиция.

Що се отнася до деривацията, според автора производните думи означават същото родово (*generalis*) или видово (*specialis*) качество като първичните думи, от които произлизат; примери за родово качество са дадени със следните деривации от нарицателни имена към наречия: *a quali qualiter, ab alio aliter, a Latino Latine, a uiro uiriliter*; видовото качество е онагледено със следните изречения с деривации от собствени имена към наречия: *Demosthenes Demosthenice dixit, Tullius Tulliane* (Кайл 1961в: 88). Следователно деривацията не променя качеството, а то като тип значение характеризира имената и наречията (Кайл 1961б: 55; 1961в: 160–161). Що се отнася до словната категория на производната дума, вследствие на деривацията тя може да се запази (напр. *pater* и *patermus* са имена) или да се промени (наречията *bene* и *male* са производни на съответните имена), като при промяна производната дума приема дефиницията, акцидентите и аналогията на частта на речта, която е приела (*bene* и *male* са образувани по аналогия на *paene, fere, nempe*) (Кайл 1961б: 549).

По повод композицията Присциан изтъква, че присъщо на сложната дума е да се състои от различни думи с отделно понятие и под едно ударение и да има за референт един субстрат (ib.: 177), т.е. материята на сложната дума е съставена фонологично от едно ударение и семантично от един референт и от лексикалните значения на съставлящите я думи, а тази материя притежава формата на една дума, принадлежаща към определена част на речта: въпросната форма е семантична и евентуално морфологична – категориалното и функционално значение на тази част на речта, проявено евентуално в съответните акциденти. Някои сложни думи обаче (напр. *respublica*) могат да се произнасят и отделно с две ударения и с вмъкване между тях на съюз (*resque publica*) или пък да търпят пермутация (*publica res*) (Кайл 1961б: 183; 1961в: 114) – следователно композиционността не се мисли абсолютно, а само с оглед на речта, където според ударението може да са налице или една сложна дума, или повече от една дума. Композицията може да доведе и до фонетично изменение на компонентите ѝ (напр. *parricida*) – това я различава от енклизата, която изключва подобно изменение (Кайл 1961б: 177, 183). Същевременно композицията се противопоставя на разделната, или апозиционна, структура, като преходът от разделна към композиционна структура може понякога да запази в сложната дума падежите на апозиционното съчетание, като в *eiusmodi* (ib.: 596). Нещо повече, Присциан тълкува разширително преходът от разделна към друга структура, отбелязвайки, че от думи с различни падежи, родове или числа се образуват думи, които са едновременно и сложни, и производни (*medium terrae* → *mediterraneus; causas dicendum* → *causidicus*) (Кайл 1961в: 182).

Според изричните свидетелства на автора всички части на речта освен причастията имат първични и производни думи, като причастията имат само производни (Кайл 1961б: 549, 563); и всички части на речта имат прости и сложни думи, с изключение на междуметията и повечето причастия, притежаващи само прости думи (ib.: 178–179). От друга страна обаче констатираме, че видът, т.е. деривационната форма, не е акцидент на предлога, съюза и междуметията, а обликът, или композиционната форма, не е между акцидентите на предлога и съюза. Тъй като въпросът за тази липса ни интересува главно заради предлога, ще го разгледаме в раздела, посветен на тази част на речта.

4.1.2. Категории и функции

В сравнение с другите латински граматичи Присциан установява много по-стриктна връзка между природата на частта на речта и нейното название. То е определено от „словополагането“ (*positio*, т.е. именуването и създаването) на частта на речта, което пък е израз на нейната природа (Кайл 1961б: 185; 1961в: 121). Така някои дефиниционни характеристики на различните части на речта приемат отчетлив етимологичен оттенък, имайки за цел да бъдат тълкувание на произхода на названието. Докато името и глаголът са наречени така поради собствената си природа, причастията, чиято същност е междинна спрямо името и глагола, местоименията, което замества името, наречията, което се свързва с глагола, предлогът, който се поставя и пред име, и пред глагол, съюзът, който ги съединява, междуметията, което е вметнато между тях, са получили названието си поради отношението си с името и глагола, затова и не биха съществували без тях. Присциан обаче не е съгласен с философите (имайки най-вероятно предвид платоничите), според които части на речта са само името и глаголът, а другите думи са техни „помощни средства“ (*adminicula*) и „свързки“ (*iuncturae*). За римския граматик името и глаголът са „отбрани“ (*egregiae*) части на речта, а останалите шест са техни „придатоци“ (*appendices*) (Кайл 1961б: 551). Въпреки възможното противоположно впечатление, така се отрича чисто служебната и формалнограматична роля на втората група части на речта, включително на предлога, съюза и междуметията. Обосновката на това становище отвежда към друга важна особеност в разбирането на Присциан за категориалността. Шестте части на речта са по своята природа равнопоставени на името и глагола, защото и осемте части имат една материя, благодарение на която всяка от тях може, употребена сама (т.е. извън контекст), да бъде значеща словна единица, откъдето пък произлиза възможността името да се използва вместо наречие (*una, multum, falso, qua*), вместо съюз (*quare*, сложно име, съставено от двете имена *qua* и *re*), наречията да се използва вместо име (*mane novum*, Virg. *Georg.* 3, 325) и т.н. (Кайл 1961б: 551–552). С други думи, принципно възможната функционална употреба на двете части на речта като някоя от другите шест, и обратно,

доказва същностната еднородност на осемте. От друга страна, тъй като под влияние на гръцката граматика Присциан е по-проникнат от философските идеи, отколкото по-ранните латински граматогографи, за него словополагането е основоположен еднократен акт, който веднъж завинаги определя категориалната природа на думата, тъй че не е възможно една дума да смени своята категория. Следователно, когато дума от една част на речта наподобява друга част на речта, тогава може да се говори или за функционална употреба на думата като или вместо друга част на речта, или за омонимно наличие на две различни части на речта в означаващото на тази дума, но не и за транспозиция на думата от една част на речта в друга.

Потвърждение за това откриваме на различни места в текста на автора. Например, когато са употребени вместо наречия, имената са несклоняеми и могат да се свързват с имена, местоимения и причастия в различни падежи; такава наречийна употреба е характерна за собствените имена на градове и някои нарицателни имена; по-точно, имената могат да се употребяват като наречия в определен падеж – номинатив (*fors, recens*), генитив (*Romae*), датив (*uesperi, heri, sorti, ruri*), акузатив (*Romam, Athenas*), аблатив (*forte*) (Кайл 1961в: 64–66).

Само на едно място в своето съчинение авторът говори за пренос, имайки предвид смяна на словната категория: когато лицето на финитния глагол, което може да бъде само в номинатив, трябва вследствие на синтаксиса на изречението да приеме друг падеж, тогава се използва причастие, за каквато цел и е създадена тази част на речта (авторът привежда следните трансформации: *bonus homo loquebatur* → *boni hominis loquentis orationem audiui*; *bono homini loquenti dedi*; *bonum hominem loquentem audiui*; *bono homine loquente delectatus sum*), откъдето и заключението на римския граматик, че причастията са резултат от „преноси“ (*translationes*) на глаголи в друга част на речта, наречена „причастие“ (Кайл 1961б: 553; 1961в: 119); въпросните преноси обаче, както четем на друго място, са всъщност деривации, понеже причастията са единствената част на речта, която няма собствено словополагане и затова всичките ѝ форми са производни на съответните глаголи (Кайл 1961б: 549). Тези наблюдения потвърждават тълкуването ни, което разбира транспозицията като промяна на словната категория без промяна на словната форма, докато при деривацията могат да се променят и двете.

Присциан на практика не говори за омонимия на две части на речта в една фонологична форма (*uox*), но разглежда тази омонимия в по-широкия контекст на различаването на категориалната принадлежност на думите, употребени в конкретни изречения. Частите на речта следва да се различават една от друга предимно по свойствата на значенията си, т.е. по цялата палитра от категориални и функционални значения, залегнали в дефиницията и акцидентите им; напр. не словоизменението, а стойността и значението различават някои имена с местоименно склонение от местоименията (напр. *qui* се скла-

ня като местоимение, но има неопределено значение като имената и затова е име), и обратно (притежателните местоимения имат именно склонение, но определено значение) (Кайл 1961б: 55; 1961в: 19–20). Колкото до омонимните части на речта, подобно, но и показателно различно от своите латински предшественици²⁷, Присциан определя като критерии за тяхното различаване ударението и „подредбата“ (*ordinatio*), наричана от него и „структура“ (*structura*), т.е. най-общо синтаксиса, изразение на граматичното значение; приведените примери са христоматийни за граматичната литература: *pone* (глагол и наречие), *uerum* (име и наречие), *sine* (глагол и предлог) (Кайл 1961в: 14, 47).

4.1.3. Субстанция и акциденция

Във връзка с категориалността на частите на речта и по-общо със строежа на изречението Присциан от Цезария развива цялостна теория за субстанциите и акциденциите²⁸, която отсъства при Аполоний Дискол (Гарсеа 2009: 127), а също и при останалите гръцки автори, макар да произлиза от тяхното учение за лицето, и представлява в рамките на античната латинска граматика може би нейното най-самобитно измерение, предопределило до голяма степен появата и своеобразието на латиноезичната средновековна теоретична граматика в лицето на т.нар. модисти (*Modistae*), граматисти от XIII–XIV в., изповядващи възгледа за „начините на означаване“ (*modi significandi*) като граматични значения на отделните части на речта. Субстанцията и акциденцията са философски по произход понятия, чието възприемане от Присциан произтича от дълбоката му увереност, че същинските езикови реалности се основават аналогически на онтологичните, т.е. на физичните в античен смисъл, природните, извънезиковите дадености, като в случая следва да се наблегне на наречийното пояснение „аналогически“, за да не се смята – каквато неточност допускат езиковедите, според които действителната история на европейската лингвистика започва в края на XVIII в. – че теорията на Присциан и модистите е философия, не езикознание. Едно от потвържденията на този факт, което наред с други много по-съществени отбелязваме по-нататък, е сравнително свободното и не строго терминологично боравене с философските понятия: напр. със „субстанция“ и „акциденция“, второто от които веднъж включва в съдържанието си перипатетическото понятие „качество“ (Кайл 1961б: 58, 61, 83 и т.н.), друг път е заменяно от стоическото понятие „качество“ (ib.: 55, 57, 585–586 и т.н.).

Главната интуиция, лежаща в основата на въпросната теория, е убеждението, че изреченската разбираемост или умопостижимост (*intelligibilitas*) се опира на физическото учение на Аристотел за категориите²⁹, не на логическо-

²⁷ Срв. казаното по въпроса в края на параграф 1.2.

²⁸ Да не се бъркат с граматичните акциденти. Вж. бел. 4.

²⁹ Аристотеловата физика, за разлика от модерната, е учение за природата, която, казано на днешен език, не е само физическа, но и психическа реалност. Категориите на Ари-

то му учение за субекта и предиката (Баратен 1979: 36). Впрочем наблюденият в това отношение разрыв между граматика и перипатетическа логика има и своята историческа обусловеност: успоредно на вече споменатата близост, съществуваща още на гръцка почва между александрийската граматика и стоическата логика³⁰, връзката на диалектиката (друго антично название на логиката) с граматиката постепенно се изгубва в периода от Варон до Марциан Капела (I в. пр.Хр. – V в. сл.Хр.) (Флобер 2009: 333), а и още от елинизма философията и граматиката са преподавани от различни учители (Ебесен 2009: 91), така че по времето на Присциан, поне на образователно равнище, не е имало допирни точки между двете дисциплини.

Пълнозначните части на речта – име, глагол, местоимение, причастие и наречие, които са същинските градивни елементи на значението на изречението, означават субстанции и акциденции. По-конкретно, името означава субстанция и качество (Кайл 1961б: 55), т.е. или и субстанция, и акциденция, както при съществителните имена, или само акциденция, както при прилагателните и числителните имена (Баратен 1994: 73); глаголът означава акциденция, по-точно: или действие, или претърпяване, или и двете (Кайл 1961б: 55); местоимението означава само „субстанция“ без акциденция (Кайл 1961б: 585; 1961в: 129), ще рече „деиктичната същност, която съпътства общо всички неща“ (*essentia demonstratiua quae communiter omnibus accidit*, Кайл 1961в: 152), по-особен начин да се каже, че местоимението означава една обща материя субстрат на акциденталните форми, които тя получава в изречението благодарение на деиксиса (но също, както ще видим, на анафората); причастията има значение като глагола (Кайл 1961б: 549), но означава и субстанция, доколкото е падежна дума (Кайл 1961в: 160–161); наречието подобно на прилагателното име означава акциденция, по-точно: качество, количество (броимо или неброимо), време, местоположение (ib.: 131). Редно е обаче дълбоко да се подчертае, че изброените субстанциални и акцидентални значения имат граматичен и функционален (т.е. категориален) характер и едва въз основа на тази функционалносемантична основа се проявяват лексикалните и референциални значения на думите; напр. глаголът *curro* и името *cursus* означават лексикално и референциално едно и също нещо – бягането (и затова *curro*

стотел включват субстанцията и деветте акциденции: качество, количество, отношение (т.е. отнесеност към нещо друго; напр. „баща“ изразява тази категория, понеже бащата е такъв спрямо децата си), действие, претърпяване, местоположение, време (т.е. разположение във времето), имане (напр. „въоръжен“, „обут“) и положение (напр. „сещащ“, „стоящ“). Субстанцията има главно три значения, в които и Присциан използва този термин: 1) първична субстанция, т.е. индивид, характеризиращ се със субстанция и акциденции (напр. „Платон“); 2) вторична субстанция, т.е. видова (напр. „човек“) или родова (напр. „живо същество“) субстанция; 3) субстрат, т.е. носител, материя на акциденталните форми (у Присциан такова е категориалното значение на местоимението).

³⁰ Вж. началото на параграф 3.3.

може да се перифразира с *cursum ago, curris* – с *cursum agis, currit* – с *cursum agit*, ib.: 227–228), но ако глаголят означава това нещо като действие, името го означава като субстанция с акциденции. Още Присциан различава при глагола тези два вида означавания, наричайки лексикалното и референциално значение на глагола негов „предмет“ (*res*) (Кайл 1961б: 412; 1961в: 148, 227, 230, 232 и т.н.). Затова и модистите различават стриктно между „означаемото“ (*significatum*) на една част на речта, в случая бягането, и нейния „начин на означаване“ (*modus significandi*) – действието или субстанцията с акциденциите. Става ясно, че представеното разграничение на пълнозначните части на речта не съответства на онова, което днес се нарича различаване на словните класове по семантичен признак, считан с право за несъстоятелен, но се прави по един, *mutatis mutandis*, функционалносемантичен признак.

Без да принадлежи на категориалното значение на глагола, субстанцията е причастна на това значение поне в два смисъла. Първо – и това касае всички финитни глаголи – въпросната причастност се случва в глаголното лице, което като всяко лице обозначава субстанция и приемайки винаги номинатив, наличества понятийно (*intellectu*) в глагола, защото всяко действие или претърпяване е присъщо на субстанцията негов носител, а тя може да бъде означена само от номинатив (Кайл 1961в: 116–117), т.е. от функционалната знаковост на именителния падеж. Второ, някои финитни глаголи обозначава субстанция; такива са копулата *sum*, наричана „субстантивен глагол“ (*uerbum substantiuum*; гр. *ὀπαρκτικὸν ῥῆμα*), и „звателните“ (*uocatiua*) глаголи, като *uocor, nominor, nuncupor*: субстантивният глагол показва (*ostendit*) субстанцията, а звателните глаголи – както нея, така и съществуването на нейно название (ib.: 13); при това всички тези наричани днес копулативни глаголи означават лексикално и референциално само субстанция без акциденция, каквото е и категориалното значение на местоименията (ib.: 151–152). От друга страна прави впечатление, че в своето съчинение Присциан разглежда *sum* единствено като копулативен, а не като екзистенциален глагол (синоним на „съществувам“), чиято употреба е особено важна за философите – още един белег за чисто граматичната стойност на авторовите наблюдения.

Подобно на лицата субстанцията, означавана категориално от съответните части на речта, може да бъде определена или неопределена: тази на местоименията, която от неопределена извън контекст става определена в контекст, е категориално призвана да бъде определена, т.е. по необходимост се проявява референциално като определена, защото в словото тя не може да бъде неопределена (Кайл 1961б: 577–578); тази при имената е в различна степен неопределена: нарицателните имена обозначава в словото по-неопределена субстанция от собствените, чиято неопределеност авторът квалифицира твърде нееднообразно, говорейки ту за „частна“ (*priuata*), ту за „видова“ (*specialis*), ту за „неделима“ (*insecabilis*), т.е. индивидуална, ту за „собствена“ (*propria*) субстанция, ту за „собствено качество на субстрата“ (*propria qualitas suppositi*) (Кайл 1961б: 58, 553; 1961в: 20, 88, 149) – всичко

това свидетелства за известна неточност и колебливост на изказа, но също за други две по-важни неща: първо, че авторовото разсъждение няма философска насоченост, но цели да обговори многообразието на езиковата реалност; и второ, че собствените имена не изразяват пълна индивидуалност: те са неопределени, защото не могат да обозначат всички качества (т.е. акциденции) на индивида, които го оразличават, и затова, за да станат определени, се нуждаят от деиктичността на местоименията (напр.: *hic est Virgilius*) (Кайл 1961в: 145–146). Определеността на субстанциалното значение, която е присъща категориално, т.е. потенциално, само на местоименията, се осъществява актуално в тях, от една страна, чрез лицето като местоименен акцидент, и то благодарение на деиксиса (*demostratio*) и анафората (*relatio*) (ib.: 145), а от друга страна, чрез допълването на само субстанциалното местоименно значение с акциденталните форми, налични в семантиката на словното обкръжение на местоимението (ib.: 152): извън контекст местоименията са неопределени (ib.: 149), тъй като само в изречението влизат в задължителното за тях деиктично или анафорично отношение, което чрез референциалното значение на лицето актуализира субстанциалното им категориално значение, и получават от други думи допълващото го акцидентално значение. Анафората представлява вторично познание (*secunda cognitio*), разпознаване на нещо неналично, т.е. нещо узнавано от контекста, докато деиксисът е първично познание (*prima cognitio*), узнаване на нещо налично; последният може да бъде зрителен или понятиен: напр. при местоименията от първо и второ лице е само зрителен, а при деиктичните местоимения от трето лице (*hic, ille*) е зрителен (напр.: *hic uir, hic est, tibi quem promitti saepius audis*, Virg. *Aen.* 6, 791) или понятиен (напр.: *hic pietatis honos? sic nos in sceptris reponis?* Virg. *Aen.* 1, 253) (Кайл 1961б: 577–579; 1961в: 128, 142–144). Когато местоименията се употребяват приименно, т.е. по подобие на гръцките членове, те влизат в анафорично отношение (Кайл 1961в: 11, 125) и тъкмо така означават свойствената си субстанция. Съществуват и деиктични имена (*talis, tantus, tot, huiusmodi*) и деиктични наречия (*en, ecce*), но за разлика от деиктичните местоимения, имената изразяват и външно отношение към някаква акциденция (качество или количество) (ib.: 21–22), което отговаря на неопределеното им категориално значение, докато при наречията тази деиктичност придава определеност не на тяхното значение, а на посочваното лице, означавано от падежната дума след тях. Що се отнася до причастията, те означават неопределена субстанция, сходна с тази на имената. От друга страна, акциденцията е сама по себе си неопределена, множествена (ib.: 146), щом определеност се постига само в индивида, който е субстанция; затова категориалното значение на глагола и наречието се характеризира с неопределеност³¹. Важният

³¹ Ако личните глаголи се квалифицират като „финитни“, т.е. определени, то е не заради категориалното им значение, а заради наличието на глаголно лице, което не актуализира

извод от всички тези наблюдения е, че определеността и неопределеността имат пряка връзка с познавателната съдържателност на изречението, с това как в него неопределеностите добиват по-голяма или по-малка определеност и така спомагат за изграждане на смисъла му.

Набелязаната в най-едри шрихи теория за субстанцията и акциденцията не е просто едно находчиво умозрително построение, но има главно две научни назначения: да осмисли по-задълбочено категориалното своеобразие на всяка една от частите на речта, т.е. да постави на единна основа наглед несъвместимите едни с други дефиниции и акциденти на различните части на речта; а оттук и да послужи за основен обяснителен принцип на дистрибуцията на думите в изречението. С оглед на първото назначение става ясно, че ако петте пълнозначни части на речта са съпоставими помежду си в своето съотнасяне към езиковите категории на субстанцията и акциденцията, двете непълнозначни части – предлогът и съюзът³², които не означават субстанция или акциденция, имат служебната роля да уточняват и учленяват субстанциалното и акцидентално значение на другите пет, съозначавайки заедно с тях, т.е. уточнявайки значението си в зависимост от тях. С оглед пък на второто назначение синтаксисът на изречението започва да се мисли като съставен от отношения между повече или по-малко определени субстанции и акциденции или субстанции и субстанции.

За да докажем синтактичното приложение на представената теория, ще се спрем първо на три ключови особености, а изложението ни в следващите параграфи ще отбележи и други нейни не по-малко съществени измерения. Най-напред в подкрепа на вече отбелязаното³³ етимологично и синтактично първенство на името и глагола пред останалите шест части на речта прави впечатление в какви най-типични отношения влизат пълнозначните части: местоимението се употребява вместо и при име (т.е., казано с езика на Помпей, в служба съответно на местоимение и на член); наречието се употребява при глагол, както прилагателното – при съществително (напр.: *prudens homo prudenter agit*); причастието се употребява вместо (напр.: *bonus homo loquebatur* → *boni hominis loquentis orationem audiui*) и при (*legens disco*) глагол (Кайл 1961б: 553; 1961в: 60, 125). Основателно обяснение за тези типични конструкции е фактът, че името и местоимението имат предимно субстанциално значение, докато при глагола, наречието и причастието то е главно акцидентално.

Втора особеност: по природа, т.е. онтологически, субстанцията има първенство пред акциденцията, тъй като първата може да съществува без вто-

зира определеност на значението им, понеже глаголът не може категориално да означава субстанция.

³² По примера на гръцките граматиги Присциан разглежда междуметието неразлъчно от наречието, така че фактически за него служебни думи са само предлогът и съюзът.

³³ Вж. началото на параграф 4.1.2.

рата, но не и обратно. По аналогия субстанцията, т.е. лицето, на агенса или пациенса има първенство пред акциденцията, каквато са действието или претърпяването, изразявани от глагола; затова е естествено правият словоред (*recta ordinatio*) да изисква името или местоимението да се поставят пред глагола (Кайл 1961в: 164); затова и субстанцията е абсолютно необходима за значението на глагола (Коломба 1994: 23–24); това важи не само за финитните глаголи, спрегнати в неотменното си глаголно лице, но също за инфинитните и безличните глаголи, които включват в значението си субстанциалния по своя характер глаголен предмет – напр. *mirabile uisu* е равнозначно на *mirabile uisione*, където *uisio* изразява предмета на супина (Кайл 1961б: 409, 412); *curritur* препраща към своя предмет, *cursus*, и затова (т.е. защото предметът се обозначава най-адекватно от име, а както ще видим, имената се съотнасят с трето лице) формата на безличните глаголи е в трето лице (Кайл 1961в: 227, 230, 232). Аналогически възприетият в граматиката онтологичен принцип има обяснителна сила не само в областта на синтагматиката, но и на парадигматиката: при ценностната подредба на частите на речта в системата на езика името, знак на субстанцията, заема първо, а акцидентално значещият глагол – второ място, и затова са разглеждани в този ред в първия, аналитичен дял на съчинението на Присциан³⁴.

Трета особеност: субстанцията и акциденцията определят пълнотата като критерий за правилност на едно изречение. Затова субстантивният и звателните глаголи не могат при употреба само с местоимение в номинатив да образуват граматично изречение: срв. **ego sum*; **ego uocor* – причината за тази непълнота е фактът, че местоимението означава само субстанция, а означаването на двата копулативни глагола също не съдържа акциденция и затова в споменатите неграматични изрази се обозначава една субстанция без акциденция (Кайл 1961в: 152; Гарсеа 2009: 134); иначе казано, деиктичното местоимение *ego*, актуализирайки благодарение на лицето си и на деиксиса своето категориално значение на субстанция, не получава нито от копулативния глагол, нито от друга дума акцидентално значение и не става определено. Така, ако в споменатите изрази номинативът бъде заменен с име, те биха били граматични (срв. *Priscianus sum*; *Priscianus uocor*), понеже името включва в значението си и акциденции, които биха допълнили значението не на местоимение, каквото не е налице, а на

³⁴ Онтологичният принцип се включва в друг, по-широкообхватен принцип на парадигматична подредба на частите на речта. Този принцип е синтактичен: пригодното структуриране (*apta ordinatio*) на пълното изречение определя реда, в който различните части на речта са налични в граматиката като наука и като езиков строй (Кайл 1961в: 115–116). Подредбени критерии на синтактичния принцип са: необходимостта от наличие на дадената част на речта за пълнотата на изречението, заместващата служба на частта на речта („употреба вместо“), апозиционното ѝ съчетание с друга част на речта („употреба при“), онтологичният статут на значението ѝ и др. Редът, в който ги разглежда Присциан, е следният: име, глагол, причастие, местоимение, предлог, наречие, междуметие, съюз.

копулативния глагол, чието лице има сходно с лицето на *ego* деиктично значение. Въпросната непълнота на копулативните глаголи засяга само тях, тъй като другите глаголи включват в означаваното си и акциденции – нещо, което обяснява защо, употребени сами в лична форма, независимо дали тази употреба е абсолютна, ако са преходни, или не, ако са непреходни, те образуват граматично изречение; а за преходните глаголи това е така, защото всички могат по принцип да се използват абсолютно (Кайл 1961в: 271). От друга страна, тези разсъждения показват, че синтактичното отношение добива пълнота и конгруентност, когато свързва или субстанции и акциденции, или субстанции и субстанции (стига поне едната от тях да съдържа необходимата акциденция), но не свързва акциденции и акциденции, понеже това съчетание не дава пълен смисъл, доколкото всяка акциденция се нуждае от субстанция, за да добие пълнота.

От изложението ни върху теорията на Присциан за субстанцията и акциденцията става ясно, че тези две понятия не засягат само категориалното значение на пълнозначните части на речта, но и тяхното лексикално и референциално значение – разграничения, чието осъзнаване и задълбочаване става едва през Средновековието. Доколкото обаче семантиката (била тя функционална или лексикална) и прагматиката са тясно преплетени помежду си езикови измерения на словото, наблюденията на римския граматик не напускат сферата на науката за езика. Впрочем в този смисъл може без преувеличение да се твърди, че теорията на Присциан е античният предобраз и дори вероятно образец на синтактичното учение за инцидентията (фр. *incidence*) на френския лингвист от XX в. Гюстав Гийом, която той описва като „отношение“ (*rapport*) между „носител“ (*support*), съответстващ на античната субстанция, и „принос“ (*apport*), съответствие на акциденцията или субстанцията.

4.1.4. Лице

Наследената от гръцката мисъл двузначност на лицето като актант и референт е най-пълно изказана от Присциан в дефиницията на едноименния акцидент на местоимението:

Първо е лицето, когато самото лице, което говори, се изказва за себе си; второ е, когато се изказва за лицето, на което говори с насочено към него слово; трето е, когато се изказва за лицето, което нито говори, нито приема насочено към себе си слово³⁵.

По същество дефиницията на глаголното лице като акцидент на глагола е същата (вж. Кайл 1961б: 448). Лицето първоличен актант е говорещото лице,

³⁵ *prima est, cum ipsa, quae loquitur, de se pronuntiat; secunda, cum de ea, ad quam directo sermone loquitur; tertia, cum de ea, quae nec loquitur nec ad se directum accipit sermonem* (Кайл 1961б: 584).

лицето второличен актант е адресатът на словото, лицето третоличен актант не е нито говорещото лице, нито адресатът. От своя страна, лицето референт е онова лице, за което „се изказва“, т.е. говори говорещото лице и което може да бъде или самото говорещо лице, или адресатът, или нито единият, нито другият. Именно фактът, че обект на словото на говорещото лице могат да бъдат и първото, и второто, и третото лице, позволява на трите да бъдат и лица референти, т.е. субстанции, елементи в синтактичния градеж на изречението.

Най-вероятно този факт е дълбинното основание, заради което Присциан приобщава лицето към имената и причастията, независимо че то не е техен акцидент поради очевидното обстоятелство, че лицето е акцидент с морфологична вариация, а те не променят формата си по лице. Друго основание на автора за това приобщаване е убеждението му, че числото е присъщо само на тези думи, които имат и лице, независимо дали последното е определено или не, и затова според него частите на речта, имащи лице и число, са името, глаголът, местоимението и причастие (ib.: 173, 448). Ясно е, че в случая под „лице“ Присциан има предвид лицето референт, т.е. всяка от изброените четири части на речта по един или друг начин обвързва значението си със субстанцията. Освен това името и причастие като лишени от акцидента лице наистина номинално не са от първо, второ или трето лице, но реално Присциан ги асоциира с трето лице, т.е. с лицето третоличен актант, понеже самото име по своето словополагане е в трето лице (а това лице подобно на името е неопределено поради своята недеиктичност и потенциална множественост), но може, получавайки отвън определеност, да бъде във второ лице, когато падежът му е вокатив, или в първо и второ лице, когато е употребено със субстантивен или звателен глагол (ib.: 585); също и причастие, като името, е най-често в трето лице, но се свързва и със субстантивен глагол, за да може да служи в трите лица на глагола (напр. *amatus sum/les/est*) (Кайл 1961в: 154). Всичко това до голяма степен обяснява защо през Средновековието модистите изрично включват лицето сред акцидентите на името (Коломба 1994: 22) и на причастие (Бърсил-Хол 1972: 79, 244).

Докато имената, глаголите, първичните местоимения и причастията имат само по едно лице, вторичните, т.е. притежателните местоимения имат по две³⁶: това на притежателя, наричано вътрешно лице и съответстващо на първичното генитивно местоимение (напр. *meus* ← *mei*, генитив на *ego*), и това на притежаемото, наричано външно лице и съответстващо на името и неговото трето лице (срв. третото лице на *meus*). Вътрешното и външното лице са не само референциално, но и граматически различни, тъй като на понятийно равнище³⁷ приемат било акциденти по различен начин (докато външното лице

³⁶ Тази трактовка представлява развитие на учението на Аполоний Дискол за притежателните местоимения (срв. Лалò 1998: 208).

³⁷ На това равнище притежателното местоимение се мисли като съставено от първич-

има определен род, вътрешното има общ род: напр. *meus* е мъжки род, а генитивът на *ego* – *mei*, може да бъде мъжки, женски или среден род), било различни акциденти (вътрешното лице, за разлика от външното, няма падеж³⁸) (Кайл 1961б: 580–581; 1961в: 166). Тъй като в рамките на притежателното местоимение съществуват две лица, между тях има синтактично отношение. Донякъде сходен е анализът, даван от Присциан на финитния глагол, който влиза в отношение със своето лице, дори и то да не е изразено; напр. в: *Aristarchus legit* се разбират две трети лица (Кайл 1961в: 118); също така, когато се каже: *sibi loquitur*, в глагола се разбира *ille* (ib.: 18) – впрочем тази логика не е без връзка с появата на френски на задължително изразен проклитичен подлог (срв.: *il se parle*). Следователно отделната дума може да бъде вместилище на отношение между синтактични единици.

4.1.5. Залог и падеж

Главен разпределител и устроител на синтактичните отношения между субстанции и акциденции и между субстанции и субстанции в изречението, където сам участва категориално като акциденция, е глаголът с неговото „значение“ (*significatio*), т.е. залог, наречен неслучайно така от Присциан предвид факта, че решаваща за залоговата стойност на глагола е не толкова активната му или пасивна форма, колкото функционалната му семантика. Значението на глагола се дефинира общо както спрямо глаголната акциденция (действие или претърпяване), така и спрямо глаголната форма и затова бива основно два рода: активно и пасивно. Това основно деление се допълва от друго, по-детайлно и точно, което се прави първо чисто формално, а после и формалносемантично: по своята форма глаголите се делят на активни (завършващи на *-o*), подразделяни формалносемантично на два вида – активни и неутрални, и на пасивни (завършващи на *-or*), подразделяни формалносемантично на три вида – пасивни, общи и депонентни. Активни (*actiua*) са глаголите, които имат пасив (т.е. могат да станат пасивни чрез пасивна трансформация, описана в Кайл 1961в: 272), изразяват действие, прехождащо към лице (т.е. имат активна стойност), и се съчетават с генитив, датив или акузатив (*abstineo irarum*, Ног. *Carm.* 3, 27, 69; *impero tibi; oro te*). Неутрални (*neutralia, neutra*) са глаголите, които нямат пасив и могат да имат: било активна стойност и съответно активна падежна конструкция (*facio te; noceo tibi*); било пасивна стойност и конструкция (*fio a te; nubo tibi*); било абсолютна (*absoluta*), т.е. неутрална в тесен смисъл стойност и конструкция, която не изразява действие към друго лице или претърпяване от друго лице (*spiro, uiuo, pergo, ditesco*) и към която също

но местоимение в генитив (притежател) и име (притежаемо) – този начин на мислене цели да обясни синтактичната структура на притежателното местоимение.

³⁸ Вътрешното лице се мисли винаги в генитив, т.е. не се изменя по падеж и затова последният не може да се смята за негов акцидент.

така могат да бъдат отнесени: автопасивната, т.е. самостоятелнопасивната стойност (гр. *αὐτοπάθεια*), изразяваща не действие, а претърпяване на лицето от себе си и в себе си (*rubeo*³⁹, *ferueo*, *titubo*, *uacillo*) и само фигуративно присъединяваща падежи в активна или пасивна конструкция (напр.: *ardebat Alexin*, Virg. *Buc.* 2, 5, 1, в смисъл на: *amabat Alexin*); и идиопасивната, т.е. вътрешнопасивната стойност (*reciproca uel sui passio*, гр. *ἰδιοπάθεια*), при която лицето претърпява не отвън, а вътре в себе си (*sordeo*, *albeo*, *ruo* в смисъл на *cado*, „рухвам“). Пасивни (*passiua*) са глаголите, които са образувани от активни глаголи и изразяват претърпяване от друго лице, т.е. имат пасивна стойност и конструкция, съчетавайки се с аблатив (предхождан от *ab/a*), датив или, фигуративно, акузатив (*abstineor a te*; *seruor tibi*; *doceor rhetoricam*). Общи (*communia*) са глаголите, които не са резултат от пасивна трансформация на активни глаголи и притежават както активна, така и пасивна стойност и конструкция (*osculor te / a te*; *criminator te / a te*). Депонентни (*deponentia*) са глаголите, които не са резултат от пасивна трансформация и могат да имат: било активна стойност (*sequor te*; *insidior tibi*), било пасивна стойност (*nascor a te / tibi*; *mereor a te*), било абсолютна стойност (*labor*, *morior*, *laetor*, *uaticinor*), било автопасивна стойност (*obliuiscor tui / te*; *misereor tui / te*) (Кайл 1961б: 373–375, 377–378, 388–389, 392, 394, 397). С всеки от изброените пет вида глаголи може да се употреби аблатив, когато с него се обозначава причината на действието или претърпяването, като не бива да буди удивление фактът, че и абсолютните глаголи могат да се употребяват с косвен падеж, щом, обратно, и преходните глаголи допускат абсолютна употреба (Кайл 1961в: 270). И тъй, залозите на глагола са пет: активен, неутрален, пасивен, общ и депонентен (Кайл 1961б: 564). На практика обаче функционалносемантичните залогови стойности, които определят конструкцията на глагола, са три: активна, пасивна и абсолютна, независимо че Присциан разглежда абсолютната, автопасивната и идиопасивната стойност като три отделни случая.

Прави впечатление, че субстантивният глагол не се вписва в нито една от трите залогови стойности, както и в нито един от петте залога – нещо, което потвърждава особеното му положение в системата на езика. То позволява на Присциан почти да абсолютизира значимостта на глагола за формирането на синтактичните отношения в изречението. Според автора конструкцията на имената с косвени падежи задължително изисква наличието на субстантивен глагол, което може да бъде явно (*filius Herculis esse dicor*) или елиптично, като в последния случай често вместо неупотребяемото субстантивно причастие *ens* следва да се подразбира неговата перифраза *qui est* (*filius Pelei Achilles multos interfecit Troianos*, където се подразбира: *qui est* или *qui fuit Pelei filius*; *commodus mihi amicus proficiscitur*, т.е. *qui mihi est commodus amicus*; *honestus*

³⁹ В смисъл на „изчервявам се“, не на „червен съм“, „червения се“, понеже последните две значения изразяват идиопасивна стойност (относно нея вж. по-долу).

faciem uir cernitur, т.е. *qui est honestus faciem; celer pedibus currit homo*, където се подразбира *qui est*) (Кайл 1961в: 212); освен това причастието, тъй като е падежна дума, но по дефиниция замества, т.е. има изреченската стойност на една непадежна дума като глагола, се разбира по необходимост като съпроводено от субстантивен глагол (Кайл 1961б: 552, 564–565), чрез който падежът му влиза в отношение с другите думи. Оттук и твърде категоричното твърдение на автора, че всички косвени падежи на имената и местоименията изискват глаголи (Кайл 1961в: 154), както и заявлението, че всеки генитив се присъединява или към глагол заради пълнотата на значението (*mei/illius potior*), или към притежаемо лице (*mei seruo loquor*), а другите падежи се отнасят не към притежаеми лица, а само към глаголи (ib.: 17). В тази връзка дори притежателното местоимение, за което е свойствено да означава вътрешното си лице винаги в генитив, а външното във всички падежи (ib.: 204), осъществява синтактичното отношение между тези две лица било чрез субстантивен или звателен глагол (*tuus est pater; suus illius sum filius; tuus nominor parens*), било чрез друг глагол (*docet ille suum auditorem*) (ib.: 165–166, 206). Изводът е, че за Присциан конструкцията на падежните думи се осъществява главно посредством глагола – нещо, което вероятно се дължи на заимстваното от гръцката граматична теория неразличаване между предикация и детерминация, довело на практика дотам всяка детерминация да се свежда до предикация, която обаче не се мисли в понятията на субекта и предиката, а – като отношение между субстанции и/или акциденции.

4.1.6. Консеквенция

Макар именно на него латинската граматика да дължи преведения от гръцки и прилаган относно правилността, съгласуването и управлението термин „конгруенция“, Присциан въвежда в употреба ново понятие без гръцки аналог – „консеквенция“ (*consequentia*), т.е. последователност, следване, следствие, не за да измести гръцкото в неговия обем, а за да покрие значително по-широк обем от езикови явления, систематизирани от изследователите в определен брой значения на термина, едното от които се отъждествява най-общо с дистрибуцията и в частност с конструкцията на думите (Баратен 1999: 154), т.е. синтактичното следване на определени думи или словоформи подир дадена дума или словоформа, последователното свързване на една дума с други. В този смисъл консеквенцията включва валентността на глагола (срв. Кайл 1961б: 551; 1961в: 159), както и най-общо съчетаемостта на частите на речта и техните акциденти (Кайл 1961в: 182–183, 200–201). Тъй като общите положения на падежната постройка на частите на речта представляват най-голям интерес за анализа на предлога, ще се спрем само на тях.

Без да ги излага систематично на едно място като залозите, Присциан говори поотделно и многократно в съчинението си за четири вида конструк-

ции, изброени заедно от средновековния му коментатор Пиер Елиас (Рейли 1993: 835). Те засягат всички думи и приемат следните точни названия: „прехождане“ (*transitio*), съкратен вариант на пълния израз „прехождане между лица“ (*transitio personarum*), т.е. преходност; „непрехождане“ (*intransitio*), т.е. непреходност; „възвръщане“ (*reciprocatio*), т.е. възвратност; и „възвратно прехождане“ (*retransitio*), т.е. възвратнопреходност или възвратна преходност.

Преходната конструкция, белег за която е наличието на различен от вокатива косвен падеж в думата, с която влиза в отношение преходната дума (Кайл 1961в: 17, 19, 147), представлява съчетание на думи, обозначаващи различни субстанции, и тъй като всеки финитен глагол обозначава своя предмет и свързаното с него свое лице (*ib.*: 227–228), тази конструкция характеризира и финитните глаголи с активна стойност (*abstineo irarum; impero tibi; oro te*), и тези с пасивна стойност (*abtineor a te; seruor tibi*)⁴⁰, и тези с абсолютна стойност (*Aristoteles deambulat pedibus*; а също фигуративно: *securam uiuit uitam; spirat et expirat animam*), и тези с автопасивна стойност (*rubeo pudore*) (Кайл 1961б: 374; 1961в: 270–271), и субстантивния глагол (срв. дадените в параграф 4.1.5. примери относно конструкцията на имената с косвени падежи; а също: *mei est seruus; tuus sum filius, meus es pater, suus est illius seruus*, Кайл 1961в: 166, 173); следователно, когато се говори за преходни глаголи, може да се имат предвид всичките глаголни конструкции (срв. *ib.*: 232, 234 и т.н.). Но преходната конструкция по принцип характеризира и инфинитните и безличните глаголи, тъй като те, от една страна, бидейки глаголи, имат залогова конструкция и вследствие на нея се съчетават с косвени падежи, а от друга страна, включват по един или друг начин в значението си субстанцията, която, без да е лице (щом нямат акцидента лице), влиза в преходно отношение с лицата в косвени падежи: потвърждение на субстантивната стойност на инфинитните глаголи е фактът, че инфинитивът има стойност (*uis*) на име на глаголният предмет и затова може да се употребява в изречението вместо име в номинатив (*bonum est legere*), акузатив (*amo discere*) или, фигуративно, в друг падеж (*peritus docere*), а герундият и супинът, които впрочем са и изменяеми по падеж, заместват инфинитива в позиции, където, често за разлика от гръцки, той не се употребява, а именно вместо име в генитив, датив, аблатив или в акузатив обикновено с предлога *ad* (Кайл 1961б: 408–410; 1961в: 227, 342); колкото до безличните глаголи, тяхната субстантивна стойност проличава от авторовото твърдение (което, както споделя, е заимствал от Аполоний), че в тях се разбира номинативът на глаголният предмет, а това им позволява да бъдат преходни (срв. *pudet me tui*, парафразирано с: *pudor me habet tui*) (Кайл 1961в: 231–233). Причастиято

⁴⁰ Ако при пасивните глаголи агенсът не е изразен, той се подразбира, защото всички пасивни глаголи (с изключение на някои безлични пасиви, за които ще стане дума по-долу) са преходни (Кайл 1961в: 232).

е наричано от граматичите „падежен глагол“ (*uerbum casuale*, ib.: 62–63), т.е. съчетава в себе си субстантивността на падежа, която му позволява подобно на имената да бъде в трето лице, и залоговата стойност на глагола, която му позволява да бъде преходно (*miserens tui; nocens tibi; laudans te; potiens illa re*, ib.: 159). Имената, както вече споменахме⁴¹, се построяват преходно с косвени падежи посредством субстантивния глагол. Тъй като, употребени сами, т.е. субстантивно, не адективно, имат еднаква с имената конструкция (ib.: 222), същата опосредена от субстантивния глагол преходност е налице и при местоименията; а що се отнася по-специално до притежателните местоимения, отношението между чиито две лица се осъществява, както видяхме⁴², посредством глагол, те са винаги преходни (*meus scribit; tuus dicit; sui serui miseretur; suo seruo prodest; suum seruum diligit*) (Кайл 1961б: 582; 1961в: 168). И тъй, преходни могат да бъдат всички изменяеми части на речта – глаголи, причастия, имена и местоимения.

Невинаги обаче конструкцията с косвен падеж е преходна: напр. безличният пасивен инфинитив в изречението: *amari a me uis* (букв. „Искаш да се обича от мен“), означаващо: *amare me uis* („Искаш да обичам“), е непреходен (Кайл 1961в: 232), защото отношението между номинатива и името на глаголния предмет, обозначаваани съответно от *amari* като безличен глагол и от *amari* като инфинитив, от една страна, и лицето в аблатив (*me*), от друга, не представлява прехождане на действието между лица, щом глаголният предмет на *amari* и лицето в *me* се отнасят до едно и също лице. Други аналогични примери (*curritur a me; statur a te; sedetur ab illo*, ib.: 148) показват, че тази особена конструкция е присъща на пасивните безлични глаголи, независимо дали са в инфинитив или не. Подобни случаи потвърждават валидността на всеобщия за Присциан принцип, че конструкцията (*constructio*) и синтаксисът на изречението (*structura uel ordinatio orationis*), които са синонимни понятия, се осъществяват съобразно значението (ib.: 14). Ще рече: морфологично вариативните акциденти, сред които са и падежите, имащи решаваща роля за характера на конструкцията, определят последната съгласно функционалното си и най-вече референциално значение – щом косвените падежи невинаги обозначават различно лице и прехождане към него.

Като се изключат случаи като току-що споменатия, непреходната конструкция се характеризира с наличието на номинатив или вокатив (както личи от следните примери с имена и местоимения: *Theoctistus currit; iste currit; Theoctiste legis; Theoctiste lege; tu noster doctor legis; tu noster doctor lege*), понеже обозначаващото с тях лице е тъждествено с глаголното лице и същевременно действието или претърпяването не преминава от лице агенс към лице пациенс – а това е същностна черта на непреходността (Кайл 1961б:

⁴¹ Вж. параграф 4.1.5.

⁴² Вж. пак там.

552; 1961в: 147, 210); нещо повече: дори и употребени сами, без име или местоимение в номинатив или вокатив, всички финитни глаголи във всички лица и времена имат стойност на номинатив (Кайл 1961б: 440–441), който винаги се изказва чрез непреходна конструкция (*per intransitivam elocutionem*, Кайл 1961в: 31–33) и в случая принадлежи на глаголното им лице, т.е. сам по себе си личният глагол съдържа в себе си двата члена на непреходно отношение – номинативна субстанция и глаголна акциденция, като на лексикално и референциално ниво тази акциденция липсва при субстантивния и звателния глагол и затова тези глаголи се съчетават задължително с друга дума. По-конкретно непреходната конструкция очевидно е присъща на абсолютните и автопасивните глаголи (ib.: 223, 271), но е възможна също с активните глаголи при тяхна абсолютна употреба (*hic amat*, ib.: 270) и с пасивните безлични глаголи (*statutur, curritur, sedetur*, ib.: 231), придаващи понякога непреходност на активни глаголи (срв. горния пример с *amari a me uis*, а също: *legi uolo*, букв. „Искам да се чете“, в смисъл на: *legere uolo*, „Искам да чета“, ib.: 232), но също е естествена за субстантивния глагол (*ego grammaticus sum; tu orator es; ille philosophus est*, ib.: 203). За непреходни употреби на инфинитни и безлични глаголи, както и на имена и местоимения, вече се спомена (срв. приведените примери с: *amari a me uis; curritur a me; Theoctistus currit; iste currit*). Причастията с абсолютна залогова стойност по естествен път влизат в непреходна конструкция (*spirans uiuo; ambulans cogito; docente me discis*): когато причастието е в номинатив, то се свързва безсъюзно с глагол подобно на приглаголно употребяваното наречие и се използва непреходно (Кайл 1961б: 554–555; 1961в: 159). Следователно наречията се употребяват непреходно (Кайл 1961в: 45), което означава, че същото важи за прилагателните имена. Дори притежателните местоимения могат фигуративно да са част от непреходна конструкция; срв.: *meus ego sum et seruus et dominus*, където притежател и притежаемо са едно и също лице (ib.: 166). И тъй, непреходни, т.е. членове на непреходно отношение, могат да бъдат глаголи с всякава залогова стойност, както и по-общо всички пълнозначни думи: имена, глаголи, причастия, местоимения и наречия.

Изхождайки от положението, че наличието на косвени падежи е признак за преходност, понякога Присциан с основание използва в широк смисъл термина „преходност“, включвайки в него и възвратността, но когато цели по-голяма точност на изказа, отграничава ясно възвратността, при която действието се разбира като произлизащо от лицето референт и насочено към същото лице (*ego mihi profui; tu tibi profuisti; ille profuit sibi; me accuso; te uituperas*) (ib.: 17, 223). Това също лице обикновено е обозначено от местоимение с възвратна употреба и макар задължително да стои в косвен падеж, различен от вокатив, последното изразява не прехождане от едно към друго лице, а – възвръщането на лицето към самото себе си, т.е. субстанциалното тъждество на агенса и пациенса, съществуването на субстанцията и като агенс, и като пациенс

(ib.: 15), независимо че като агенс субстанцията е означена от една дума и нейното лице акцидент, а като пациенс – от друга и нейното лице, и че при една пасивна трансформация тези роли⁴³ променят позициите си, като в следния пример: *amari a memet ipso debeo* (ib.: 232), където агенсът се намира в местоименното лице, а пациенсът – в глаголното лице. Именно кореферентността на преходната в широк смисъл дума и на думата в косвен падеж (напр. на *profui*, означаващо субстанцията в глаголното си лице, и на *mihi*, означаващо същата субстанция чрез местоименното си лице, в изречението: *ego mihi profui*) различава възвратността от преходността, при която двете думи не са кореферентни. Но тъй като е налице преходна дума и при възвратното, и при преходното отношение, първото наподобява второто. Вероятно затова присъствието на думите във възвратната конструкция не е представено от автора толкова подробно. И все пак е ясно, че в нея преходна дума могат да бъдат същите категории думи като в преходната конструкция, с изключение най-вероятно на абсолютните глаголи. Колкото до възвратния косвен падеж, с който се съчетава преходната дума, в него се поставят първични местоимения (ib.: 165). Когато вместо възвратно местоимение⁴⁴ конструкцията включва притежателно местоимение или пък има нещо добавено (*adiunctum*) към възвратното местоимение (*dominus miseretur sui serui; ille miseratur sui seruuum; ille miseratur sibi similem; ille miseratur se sequentem; ille miseratur se ducentem*), тогава тя е преходна, не възвратна (ib.: 17, 223); затова възвратната употреба не е възможна за притежателните местоимения, които по природа съдържат в себе си преходно отношение.

Както подсказва и самото ѝ наименование, възвратната преходност също като възвратността е вид преходност, което проличава и в словоупотребата на Присциан. Налице е възвратнопреходна конструкция, когато имаме две прехождания: едно лице прехожда към друго, което от своя страна прехожда към първото (*rogat me ille, ut ad se ueniam; petit te ille, ut sui miserearis; rogat Turnus Aeneam, ut sibi parcat*: в този пример третото лице в *Turnus*, което е тъждествено с глаголното трето лице в *rogat*, прехожда към друго трето лице в *Aeneas*, а после глаголното трето лице в *parcat*, което е тъждествено с лицето в *Aeneas*, прехожда към местоименното трето лице в *se*, тъждествено с лицето в *Turnus*) (ib.: 175–176). В тесен смисъл терминът „възвратна преходност“ се използва за второто прехождане – напр. в изречението: *rogat me ille, ut ad se ueniam* се наблюдава възвратно прехождане от първото лице във *ueniam* към третото лице в *se*. Преходните думи, които се съчетават с косвен падеж при възвратната преходност в тесен смисъл, са същите като при възвратната конструкция, а

⁴³ Разбира се, използваме термините агенс и пациенс в много по-широк смисъл от днешния, за да означим лицето като носител на тези две акцидентални страни на активната и пасивната залогова стойност: този, който действа, и този, който претърпява.

⁴⁴ Т.е. възвратно употребено местоимение. Не става дума само за местоимението *sui* (чиито форми авторът обикновено изрежда така: *sui, sibi, se, a se*), но и за възвратно употребените местоимения от 1 и 2 л.

самите думи в косвен падеж отново са възвратни местоимения, но за разлика от възвратната конструкция към тях се причисляват и притежателните местоимения (*precatur, ut sui patris miserear; petit te, ut suo prosis filio; obsecrat Cicero Varronem, ut suum erudiat natum*) и освен това последните могат да не бъдат в косвен падеж, тъй като поради двете лица в себе си сами изразяват прехождане – напр. в: *rogat me ille, ut suus servus ministret mihi* номинативът *suus* изразява сам възвратно прехождане от притежаемото лице в *servus* към притежателя, тъждествен с лицето на глагола *rogat* (ib.: 169).

4.1.7. Обобщение и проблематика

Теорията за субстанциите и акциденциите, дело на Присциан от Цезария, постига в рамките на античната граматика забележителна обяснителна сила в трактовката на частите на речта и тяхната роля в строежа на изречението. Теорията представлява езиковедски аналог на учението на античната физика за субстанцията и акциденциите, също както и днес много от лингвистичните теории в своята интердисциплинарност проявяват повече или по-малко близости с други дисциплини, от които черпят своята аксиоматика, методология и терминология – такива дисциплини са напр. математическата логика, информатиката, когнитивните и невронауките, психологията, социологията.

Основната същностна разлика между теорията на римския граматик и учението на античната философия е фактът, че в граматиката субстанциите и акциденциите, както и отношенията между тях, не засягат истинността на битието, за което по един или друг начин се говори в изречението. Субстанцията и акциденцията, означавани категориално, лексикално и референциално от пълнозначните думи, са разработени от Присциан, за да обяснят правилното съчетание на думите, а не употребата им съгласно истината, каквато е целта на логиката. Друг е въпросът, че езиковата реалност на субстанцията и акциденцията може да се тълкува като част от реалността изобщо, т.е. като част от битието, понеже словополагането става с оглед на природата (срв. Кайл 1961б: 421; 1861в: 116, 145 и т.н.), и тъкмо затова езиковите реалности са аналогични на физическите. По този повод следва да се уточни, че когато участват в изграждането на смисъла на дадено изречение, както на категориално и лексикално ниво, така и на референциално ниво, което е речево проявление на другите две, субстанцията и акциденцията се мислят като аналогични на първообразните си физични обекти и като донякъде зависими от принципите на физиката, макар да остават напълно независими от нормите на логиката⁴⁵.

⁴⁵ Този аспект на теорията на Присциан може да се илюстрира със следния шеговит пример, даден от Аполоний Дискол. Ако на въпроса: „Кой те удари?“ се отговори: „Този“, макар ударът да е дошъл от жена, изречението: „Този [ме удари]“ би било напълно конгруентно (Лалò 1997а: 209). В него и трите думи имат своето категориално и референциално значение, като конгруентното съчетание между двете субстанции („този“, „ме“) и акци-

В крайна сметка обаче субстанцията и акциденцията остават извън сферата и на логиката, и на физиката, доколкото граматиката е различна от тях наука със свои принципи (Рогалски 2011: 78–79, 84–85).

Синтактичните отношения между субстанции и акциденции и между субстанции и субстанции обикновено се осъществяват посредством глагола по силата на акциденталното му категориално значение и на залоговата му стойност, като случаят със субстантивния глагол все пак не е безспорен и напълно ясен и затова е нарочно обсъждан през Средновековието. Всеки от трите типа глаголна залогова стойност – активна, пасивна и абсолютна – допуска сравнително голяма вариация в глаголната постройка и затова преходната и непреходната конструкция на думите са възможни и с трите стойности на глагола, а възвратната и възвратнопреходната конструкция са възможни предимно с активната и пасивната стойност. Това означава, че глаголите с активна, пасивна или абсолютна стойност могат да бъдат и преходни, и непреходни.

Преходното отношение се мисли от Присциан в широк и в тесен смисъл. Тълкувано разширително, то обхваща преходността, възвратността и възвратната преходност. В тесен смисъл преходното отношение съществува между две различни субстанции (съчетание на имена, местоимения или причастия в различни падежи; на глагол, т.е. глаголен предмет и евентуално, глаголно лице, с име, местоимение или причастие в косвен падеж, различен от вокатив). Непреходното отношение съществува между субстанцията и акциденцията (вътреглаголно съчетание на номинативното глаголно лице с глаголното съдържание; съчетание на глагол, т.е. глаголен предмет и, евентуално, глаголно лице, с наречие; съчетание на съществително с прилагателно име). Възвратното отношение съществува между два различни падежа на същата субстанция (съчетание на име, местоимение, причастие или глагол, т.е. глаголен предмет и евентуално, глаголно лице, с възвратно първично местоимение). Възвратнопреходното в широк смисъл отношение се свежда до две преходни в тесен смисъл отношения (второто от които съставлява възвратната преходност в тесен смисъл), като един падеж в едното и един падеж в другото принадлежат на същата субстанция (съчетание на имена, местоимения, причастия, глаголи, т.е. глаголни предмети и, евентуално, глаголни лица, с възвратно местоиме-

денцията („ударя“) е категориално и референциално аналогично на физическото отношение между два индивида и едно действие, макар да не отговаря на истината, т.е. на истинното референциално приписване на действието на индивид от мъжки пол. Иначе казано, съчетанието между категориалните и референциалните значения на трите думи е конгруентно и безотносително към истината. Откъдето пък следва, че за Присциан референциалната семантика е пълноправна част на граматиката наред с категориалната и лексикалната семантика, щом конструкцията на думите зависи в немалка степен от референцията, без да зависи от истинността на референцията и от нейната действителна физическа реалност. Тази граматична референция е важна отличителна черта на теоретичната граматика, създадена от Присциан под гръцко влияние.

ние). Прави впечатление, че при възвратността е налице синтактично отношение между два падежа в рамките на една субстанция, не между субстанции и/или акциденции, но пък тези два падежа принадлежат на различни граматични лица, т.е. на различни актанти (и затова могат да бъдат в различно речево лице, напр. единият – в първо, другият – в трето). Следователно отношения съществуват не само между две лица като референти и актанти (както е при преходността и възвратната преходност), но също и между две лица само като актанти (както е при възвратността).

И тъй, на референциално, лексикално и категориално ниво синтактичното отношение, осъществявано обикновено посредством глагола, свързва или субстанция с акциденция, или една субстанция с друга, или един с друг актант на една и съща субстанция, като в тези отношения под „субстанция“ може да се има предвид лице (местоименно, глаголно или субстантивно, т.е. значението на съществителното име и субстанциалното падежно съдържание на причастието) или глаголен предмет, а под „акциденция“ – значението на някои имена (прилагателни, числителни), на глагола, причастieto и наречието.

С оглед на тези основоположни синтактични дадености стои общият и подлежащ на допълнително учленяване въпрос за синкатегорематичното участие на предлога в строежа на изречението, а в тази връзка следва да се каже защо в парадигматичната подредба на частите на речта предлогът е поставен на пето място⁴⁶. Освен това предходното изложение в този раздел поставя въпроса за липсата на акциденти при предлога и по-специално на акцидентите вид и облик, а също принципния въпрос за категориалната идентичност на предлога по отношение на другите части на речта.

4.2. Предлогът

Едва сега, след като бяха обширно изложени главните податки на гръко-римската традиция, в която се вписва учението на Присциан, както и едрите щрихи на това учение, могат да се разположат в автентичния си контекст и да бъдат правилно разбрани решенията и приносите на Присциан към латинската граматика по частния въпрос за предлога.

4.2.1. Дефиниция и отсъствие на акциденти

Предлогът получава следната дефиниция:

И тъй, предлогът е неизменяема част на речта, която се поставя пред другите части или чрез апозиция, или чрез композиция⁴⁷.

⁴⁶ Вж. бел. 34.

⁴⁷ *est igitur praepositio pars orationis indeclinabilis, quae praepositur aliis partibus uel appositione uel compositione* (Кайл 1961b: 24).

Следвайки изцяло традицията, Присциан отдава предпоставеността на предлога на неговата природа и съответно разглежда всяка друга позиция като фигура или аномалия. Задпоставеността се наблюдава било с анастрофа при поетическите волности (напр. *te propter*, Virg. *Aen.* 4, 320; *maria omnia circum*, Virg. *Aen.* 1, 32), при някои неопределителни имена (*quocum*, *quacum*, *quicum*, *quibuscum*; понякога в композиция: *quocirca*) и при някои редки употреби (*homines mille uenerunt supra*), или с енклиза (*mecum*, *tecum*, *secum*, *nobiscum*, *uobiscum*), било в аномалията на почти винаги задпоставения предлог *tenus*; анастрофа е налице и при междупоставеност на предлога (*qua de re*; *quam ob rem*; *qua in parte*; *uirtutem propter imperatoris*; *iustitia in legum*). Фигуративността на този обърнат словоред проличава с промяната на закономерното тежко ударение в остро при анастрофа и аномалия или в нулево при енклиза (Кайл 1961б: 594; 1061в: 27–35, 41, 51, 53), а и в някои от тези случаи (напр. *supra*, *circa*, *circum*, *propter*) всъщност става дума, както ще видим по-нататък, не за предлози, а за наречия, употребени предложно.

Наблюденията на Присциан относно предлога, както впрочем и тези относно наречието и междуметията, не следват възприетата от него схема на изложение при другите части на речта: дефиниция, акциденти, детайлно представяне на всеки акцидент с разрешаване на конкретни случаи (Свигерс 2009: 342). При предлога това се обяснява с факта, че авторът не говори за акциденти. Само на едно място, и то извън книга XIV, посветена на тази част на речта, се уточнява изрично, че предлозите подобно на съюзите и междуметията нямат число, а значи и лице (Кайл 1061б: 173). Мълчанието на автора за останалите акциденти може да се тълкува само по един начин: че предлогът няма акциденти, така както те отсъстват и при гръцките автори. Това отсъствие при римския граматик обаче не е плод на безкритично следване на чужд образец, но има своите съображения, макар те невинаги да изглеждат достатъчни.

Наистина Присциан твърди, че всички предлози се съчетават с падежи, апозиционните – с акузатив и аблатив, композиционните – с номинатив и вокатив, а покрай тях и с всички останали, но падежът по дефиниция е „склонение на името или на другите падежни думи, което става най-вече в краесловието“ (*declinatio nominis uel aliarum casualium dictionum, quae fit maxime in fine*, Кайл 1061б: 183–184), а предлогът не притежава словоизменение, нито следователно е падежна дума; освен това, ако при латинските граматичи предлогът е, който обслужва падежа, у Присциан се казва и обратното: падежът обслужва (*seruit*, Кайл 1061б: 594) и „следва“ (*sequitur*, Кайл 1061в: 36) предлога, т.е. принадлежи на неговата консеквенция, а един евентуален предложен акцидент би трябвало не да е част от нея, а да я определя. Освен това предлогът, за разлика от съюза, не притежава акцидента словоред очевидно защото няма словоредна вариация и е естествено предпоставен. Но предлогът няма и съюзния акцидент „вид“, нито аналогичния му наречиен акцидент „значение“, независимо че Присциан изброява грижливо различните лексикални значения

на предлозите, които явно не могат да бъдат систематизирани в по-абстрактни функционални значения, задаващи определена вариативност в дистрибуцията на предлога, и затова не са негов акцидент.

Въпросът за словообразователните акциденти вид и облик е по-деликатен. Като цяло подходът на Присциан към предлога показва следната особеност: от една страна римският граматик поддържа гледището на гръцките си образци, но от друга се стреми да представи, отчитайки и неговите основания, често по-различното и трайно установено гледище на латинската традиция. Както вече отбелязахме⁴⁸, авторът признава съществуването на производни и сложни предлози, най-вероятно смятайки в съзвучие с другите латински граматички, че те са периферно езиково явление, т.е. аномалия, и същевременно черпи главните си аргументи за тяхната маловажност от гръцката традиция, в чието русло всъщност помества своя анализ. Видът е несвойствен за предлога, защото също като в старогръцки всички латински предлози са първични и ако се касае за дума, деривационно образувана от предлог, тя обикновено е наречие, тъй като може да има непреходна конструкция – напр. *extra* е произведено от *ex* и може да се каже: *ego in campo curro, tu extra*, където наречието *extra* се отнася към елиптично наличния глагол *curris* (ib.: 25–26); от друга страна обаче, *absque*, което е произведено от предлога *abs* (тъй като *que* е деривационна сричка, а не – съюзът *que*, щом няма неговото значение, и затова *absque* не е сложна дума), се използва винаги в преходни конструкции (ib.: 45), т.е. би трябвало да се разглежда като предлог; следователно позицията на автора е противоречива.

Статут на акцидент няма и обликът, най-вероятно защото употребените композиционно предлози приемат категориалната стойност (*potestas*) на думите, с които се свързват (напр. *incuruus, adoro, abhinc, proinde*), т.е. без да се транспонират в друга част на речта, губят статута си на част на речта, влизайки в състава на сложна дума, принадлежаща към част на речта, различна от предлога; като съчетание на предлог с предлог е посочено само тяхното кумулиране в композиция (*imperterritus, inexpugnabilis*), а също христоматийният пример с *circumcirca*, споменат съвсем мимоходом, за да се каже, че с това съчетание се превежда гръцката конструкция: *ὀμφι περί* (ib.: 28, 31, 41, 121); така на практика въпросът остава необсъден.

4.2.2. Консеквенция и синкатегорематичност

След като разгледахме в предишния параграф първата част от видовото различие на предлога, изказано в дефиницията му – предпоставеността, сега ще представим по-подробно втората част – апозиционността и композиционността.

⁴⁸ Вж. края на параграф 4.1.1.

По силата на принципа за участието на частта на речта в изграждането на пълното изречение⁴⁹ Присциан подрежда предлога след името, глагола, причастието и местоимението, защото предлогът, макар да има предходна синтактична позиция спрямо тях, предполага тяхното присъствие, за да може сам да присъства в изречението; затова по конструкция, т.е. словоред, е преди тях, но по природа – след тях. А мястото му в тази подредба е преди това на наречието, междуметието и съюза, понеже, що се отнася до наречието, предлогът може да стои пред име, докато наречието се свързва само с глагола, който по природа е след името – в случая Присциан споделя, че за пореден път следва авторитета на Аполоний. На последно място е съюзът, понеже значението му зависи от това на всички останали части на речта (ib.: 24, 120–121). Междуметието изобщо не е споменато, защото в духа на гръцката си школовка авторът го разглежда като по-особен вид наречие (срв. ib.: 90).

Предлозите се съчетават апозиционно с падежни думи, а композиционно – както с падежни, така и с непадежни думи (Кайл 1961б: 56). По-точно, предлозите се съчетават: апозиционно в акузатив и аблатив и композиционно във всички падежи с имена (*in hostem, pro patria; indoctus / indocti / indocto / indoctum / indocte*) и причастия (*in amantem, pro docente; inducens [/ inducentis / inducenti / inducentem / inducente]*), като композицията им с причастия всъщност възпроизвежда композицията им с глаголи; само апозиционно в акузатив и аблатив с местоимения (*in illum; de illo*); само композиционно с глаголи (*induco*), предлози (*imperterritus*) и наречия (*abhinc*) (Кайл 1961в: 27–28, 164). Тъй като предлогът се свързва само композиционно с глагола, апозиционната употреба на предлозите *ad* и *in* (но също *ob, inter, ante*) с герундий в акузатив или аблатив показва, че този инфинитивен глагол е и глагол, и име (Кайл 1961б: 410–411, 426). Колкото до споменатото композиционно свързване на предлога във всички падежи с имена и причастия, по-правилно е да се каже, че тогава той се съчетава композиционно с номинатив, чиято композиция е обслужвана и от косвените падежи (Кайл 1961в: 164), което обаче не означава, че влизайки във връзка с номинатив, композиционният предлог става част от непреходна конструкция – независимо че номинативът се изказва непреходно (ib.: 31–33) – понеже, влизайки в състава на сложна дума, предлогът, както видяхме, престава да бъде дума, т.е. престава да бъде част от каквато и да е конструкция. И накрая, от направения обзор на дистрибуцията на предлозите излиза, че според Присциан предлогът нито се съчетава апозиционно с предлог, нито, свързвайки се композиционно с предлог, образува сложен предлог – вторият извод се потвърждава от вече коментираното негласно мнение на автора, че предлогът не притежава акцидента облик.

Едни от предлозите се използват и апозиционно, и композиционно, като *ad, ob, per, a, ab, abs, de, e, ex, ante, circum, contra, inter, post, trans, praeter, pro,*

⁴⁹ Вж. бел. 34.

prae; други – само апозиционно, като *apud, citra, circa, erga, extra, infra, iuxta, pone, prope, secundum, ultra, supra*; трети – само композиционно: *di, dis, re, se, am, con* (ib.: 56). По начина, по който са представени от автора, тези списъци, и особено първите два, не са пълни, а само индикативни – напр. в първия се забелязва явната липса на предлозите *in* и *sub*. Третата група предлози, които, както се потвърждава от други места в текста, са изчерпателно изброени, не могат да се смятат за истински части на речта, доколкото не се употребяват самостоятелно като отделни думи, но се причисляват към предлозите, защото в композиция са винаги предпоставени и имат тяхната стойност и значение (*uis et significantia*) (ib.: 56). Под стойност и значение се има предвид лексикалното значение, на други места означаващо неразличително с имената *uis* и *significatio* (т.е. имайки предвид не строго терминологичния език на автора, може да се смята, че *uis, significatio* и *significatia* в случая са синоними), но според средновековния коментатор на Присциан, Пиер Елиас, става дума за съозначаването, т.е. предлозите, използвани само композиционно, съозначават подобно на останалите предлози (Рейли 1993: 760) – тълкувание, което е по-ясно, но всъщност се свежда до първото, понеже съозначаването на предлозите се опира на лексикалното им значение. Следователно съозначаването е присъщо на композиционните предлози.

Разбира се, то търпи вариации в широки граници. Понякога лексикалното значение на композиционния предлог е тъждествено с това на апозиционния – срв.: *inuado hostem* и *in hostem uado*, където и в двата случая *in* означава *contra*; понякога е съвсем различно – срв.: *de te loquor* и *deprimo*; понякога е нулево или плеонастично – *emori* вместо *mori*, *abhinc* вместо *hinc*, *exaduersum* вместо *aduersum*; понякога е елиптично – напр. в стиховете: *incubuerе mari, totumque a sedibus imis una eurusque notusque ruunt* (Virg. *Aen.* 1, 84–85) последният глагол означава *eruunt*; понякога е емфатично (*significantiae causa*) – напр. в: *numquam imprudentibus imber offuit* (Virg. *Georg.* 1, 373–374) (Кайл 1961в: 35, 109–110). В последния пример най-вероятно *offuit* стои по-изразително вместо *fuit*.

4.2.2.1. Апозиция

Единствено апозиционните, т.е. апозиционно употребените предлози представляват интерес за същинската конструкция на предлога. Те се съчетават само с падежни думи, т.е. с думи, притежаващи акцидента падеж и поставени в косвен падеж, по-точно в акузатив или аблатив; употребата от Вергилий на *tenus* с генитив (*et crurum tenus a mento palearia pendent*, Virg. *Georg.* 3, 53) се дължи на гръцко влияние, още повече че същият автор го използва и със закономерния аблатив (*capulo tenus abdidit ensem*, Virg. *Aen.* 2, 553) (ib.: 32). Следователно характерно за апозиционните предлози е да бъдат част от преходна конструкция в широк смисъл, независимо дали става дума за стриктна преходност (*coram Cicerone dixit Catilina*), възвратност (*ducit secum Aeneas Achaten*) или възвратна преходност (*rogat me ille, ut ad*

se ueniam) (ib.: 45, 177). Затова акузативът и аблативът са наречени „преходни“ падежи (ib.: 32); затова и *a contrario* номинативът и вокативът, които не са преходни, не приемат апозиционни предлози, а – само композиционни, каквито единствено приемат и глаголите, които по начало винаги означават номинатив или пък вокатив (когато са в императив), и имената в номинатив или вокатив (ib.: 31). Същевременно обаче при безличните пасиви предлозите *a* и *ab* са част от непреходна конструкция (*curritur a me; statur a te; sedetur ab illo*), освен ако не е налице елипса (*curritur cursus*), което авторът само вметва пътъм, без да го взима под внимание (ib.: 148), т.е. очевидно в случая е налице аномалия, която би могла да бъде вместена в аналогията, прибегвайки до често срещания в подобни случаи похват на елипсата, но авторът в крайна сметка не приема, че има елипса, защото при нейно наличие глаголът вече не би бил безличен.

Съзначаването, т.е. синкатегорематичността на апозиционния предлог има различни измерения. Най-напред в общ план то обединява предлога и съюза. Използвайки даденостите на аналогията между различните нива на граматичния анализ, Присциан оригинално отбелязва, че подобно на гласните, които могат сами да образуват сричка, някои думи могат да се използват сами, за да образуват изречение, напр. глаголът в императив, името и местоимението във вокатив, наречието, казано като коментар на нещо видяно или чуто; други думи, като предлозите (т.е. апозиционните предлози, щом композиционните не съществуват в речта като отделни думи) и съюзите, подобно на съгласните по отношение на сричката, не могат сами да придадат пълнота на изреченския смисъл (ib.: 114). Отсъствието на две от пълнозначните части на речта – причастието и междуметието, в това наблюдение се обяснява с факта, че авторът най-вероятно ги асоциира съответно с името (доколкото причастието се използва и във вокатив; срв.: *docte loquens profice*, Кайл 1961б: 553) и с наречието (междуметието често допълва значението на глагола, Кайл 1961в: 90).

Синкатегорематичната стойност на апозиционния предлог има и фонологично измерение. Употребен в контекст с поставена след него дума, „предлогът винаги се опира на следващата дума и един вид заедно с нея се оказва една част на речта, макар да се изказва чрез апозиция, а отгук и превръща острото си ударение в тежко“ (*annititur semper praepositio sequenti dictioni et quasi una pars cum ea effertur, quamvis per appositionem proferatur, unde et acutum in grauem conuertit*, ib.: 27). Според обяснението на средновековния коментатор, употребен сам, предлогът е с остро ударение, защото очаква и не бива да не се свърже и прилепи към друга дума, върху която да се пренесе острото ударение от предлога и която да придаде определеност на значението му (Рейли 1993: 717–718).

Апозиционните предлози „винаги означават прехождане“ (*semper transitionem significant*, Кайл 1961в: 32), т.е. наличието им е знак за наличие на преходна конструкция или значението им включва понятието за преходност – не става напълно ясно: в такива случаи следва да се допускат и двете тълку-

вания. По начало за Присциан, както и за гръцките граматичи, предлозите не означават нищо определено (*certum*, ib.: 30), като въпросната неопределеност не бива да се бърка с тази на субстанцията и акциденцията (и затова авторът не използва термините *finitum*, *infinitem*). Неопределеността, както стана ясно, характеризира предлога, мислен сам, днес бихме казали: в езика, не в речта. От автора са отбелязани два вида неопределеност: едната произлиза от възможната употреба на предлога с различни падежи в различни функционални значения – алативно в *in urbem*, инесивно в *in urbe* (ib.: 114); другата произлиза от възможната употреба на предлога в различни лексикални значения с различни по значение думи – предлогът *ad* в различните си значения се съчетава или с лице (*ad te confugio et supplex tua numina posco*, Virg. *Aen.* 1, 666), или с място (*prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis*, Virg. *Aen.* 1, 24), или с време (*ad bellum Persi Macedonicum*, Sall. *Hist.* 1), или с число (*ad quinquaginta milia*) (ib.: 30): на практика тези четири понятия имат функционална семантика, но Присциан не продължава анализа си до открояването на определени функционални значения, характеризиращи семантиката на всички предлози.

Неопределеността на предложното значение намира и други изражения, които, без да са отбелязани изрично от автора като такива, могат да се мислят като проявления на непълнозначност. Едни предлози допускат да бъдат равнозначно използвани вместо други: напр. *in urbem uenio* вместо *ad urbem*, *per urbem sum* вместо *in urbe* (ib.: 36); разбира се, както се вижда от втория пример, понякога подобно заместване води до промяна на падежната конструкция, но това не влияе на значението. Някои предлози могат да бъдат заличавани пред имената и тогава последните се използват като наречия: напр. *domo uenio* вместо *a domo*, *domum eo* вместо *ad domum*, *domi sum* вместо *in domo* (ib.), т.е. въпросните предлози не са необходими, за да изразят съответното значение. Въпреки априорното очакване в латински да не съществуват чисто функционални предложни употреби, доколкото те принадлежат на падежа, такава се наблюдава при *a* и *ab*, въвеждащи агенса на пасивния глагол: в този случай не предлогът, а аблативът е, който се изисква от пасива, доколкото е собственоприсъщ на тази глаголна залогова стойност (Кайл 1961б: 374), т.е. присъствието на предлога е нерелевантно, тъй като не добавя никакво значение към семантиката на аблатива; сходен смисъл има интересната за историята на романските езици бележка на автора, че понякога дативът се замества от предлога *ad* с акузатив (напр. казва се: *oblatis sunt uobis* или *ad uos*) (Кайл 1961в: 354), т.е. в съвременния на Присциан латински език вече се наблюдават наченки на типичната за романските езици функционална употреба на предлог вместо падеж. И най-вече с особена сила, равняваща се на валидността на общ принцип, звучи твърдението на автора, че „добавян или отстраняване, предлогът изобщо не е в състояние да промени стойността на падежа“ (*minime enim praepositio addita uel detracta mutare ualet uim casus*, Кайл 1961б:

190), имайки в случая предвид отделителната стойност на аблатива и нейната неизменност при добавянето или отстраняването на предлога *ab*. Става ясно, че синкатегорематичната стойност на предлозите се изразява в това да съпътства стойността на падежите.

Въпреки немалкото на брой ценни наблюдения относно падежните стойности Присциан не предлага цялостен анализ по този въпрос. Акузативът и аблативът, които единствени засягат предложната конструкция, са тълкувани или съвсем кратко с оглед на етимологията си, или по-обширно с оглед семантиката на глаголите, с които се свързват, като тези тълкувания не водят до установяването на обща и ясно структурирана система от функционални значения. Акузативът е падеж „винителен“ (*accusatiuus*; напр.: *accuso hominem*, „виня някого“) или „обвинителен“ (*causatiuus*; напр.: *in causa hominem facio*, „повдигам обвинение / завеждам дело срещу някого“); с акузатив се свързват глаголите с активна стойност, както и глаголи с пасивна стойност, когато претърпяването става в различни неща (*doceor a te literas*; *pascor carnem*; *uituperor insipientiam*), но също глаголи с автопасивна (*trepido*, *horreo*, *formido*, *uito*, *fugio*, *recuso*, *excuso*, *metuo*, *timeo*) или абсолютна стойност (*nauigo mare*); от лексикалносемантична гледна точка с акузатив се съединяват глаголите за желание, търсене, владение, почит, предположение, преценка, воля, запитване, жалене, призоваване, увещание, молба и т.н.; с акузатив се свързват и глаголи за усещане, макар да изразяват известно претърпяване (Кайл 1961б: 185–186; 1961в: 267–268, 270–271, 274–277). Аблативът е падеж „отделителен“ (*ablatiuus*; напр.: *aufero ab Hectore*), наричан още „сравнителен“ (*comparatiuus*; напр.: *fortior Hectore*); с аблатив се свързват главно глаголите с пасивна, но също и с автопасивна (*horreo frigore*) стойност, а и по-общо глаголи с всякаква стойност, когато аблативът означава причината на действието или претърпяването (Кайл 1961б: 186; 1961в: 270–271, 278, 388). Всяка от споменатите глаголни залогови стойности обаче може да се съчетава и с падежи, различни от акузатива и аблатива, т.е. между двата падежа и тези стойности не съществува отношение на строго взаимно характеризиране. И накрая, не е проучено как различните залогови стойности се отнасят към употребата на предлозите.

Същият тип подход е налице и при анализа на значенията на предлозите. И все пак, характер на функционалносемантична микросистема добива разграничението по повод на локативните предлози между транслативност (*uenio per forum*), алативност (*profiscor ad Graeciam*), инесивност (*in Italia sum*) и елативност (*a Sicilia uenio*) (Кайл 1961в: 35). Друга, по-обща микросистема, която и до днес е позната под названията „пространствено“, „времево“ и „понятийно“ (фр. *notionnel*) значение, е тридялбата на предложната полисемия на значения за място, за време и за „други неща“ (*aliae res*): един локативен предлог може по пренос (*per translationem*) да се употребява за време и за други неща (*cis Rhenum*, *cis definitum tempus*, *cis naturae leges*) (ib.: 38–39). По този повод авторът прави разлика между лексикално значе-

ние и конструкция на предлога: напр. всички предлози, означаващи място, време или други неща, имат същата конструкция в тези свои различни значения (напр. *sub templum, sub diem, sub iustitiam, sub hominem; sub templo, sub die, sub iustitia, sub homine*), като тъждествената конструкция предполага частично сходство в значението (напр. в: *per uirtutem fio laudabilis* един вид добродетелта е място на похвалата) (ib.: 38, 54).

4.2.3. Категориалност на предлога, наречието и съюза

4.2.3.1. Предлог и наречие

По въпроса за разграничението между предлози и наречия научното слово на Присциан проявява в най-висока степен разнобоя между гръцката традиция, в която вписва своя анализ, и латинската традиция, в която следва да се впише по един или друг начин всеки трактат по латинска граматика. Този разнобой обяснява защо много често, определяйки дадени думи като предлози, авторът прави това, съобразявайки се с разбиранията на латинските граматисти, докато всъщност за него тези думи са наречия, употребявани като предлози, и затова повечето списъци на предлози, които фигурират в текста по различен повод, всъщност включват и наречия; дори понякога текстът цели да предаде гледището на латините, независимо че не им е приписан изрично и изглежда авторов. Тези колебания в авторския изказ и подход са забелязани и от Пиер Елиас, който първо съобщава, че в древната граматика са битували три възгледа относно думи, като *intra, extra* и др., свързващи се ту предложно с падежна дума, ту наречийно с глагол: че са само предлози; че когато се свързват с падежна дума, са предлози, а когато – с глагол, са наречия; че са само наречия. После средновековният автор уточнява, че Присциан поддържа третия възглед, съгласно който, употребено като предлог, наречието приема неговата служба, съчетавайки се с косвен падеж (Рейли 1993: 723, 737), т.е. с акузатив или аблатив, понеже, ако не е налице един от двата падежа, наречието се свързва с глагола. Потвърждения за това напълно основателно разпознато становище на Присциан се откриват на различни места в неговия текст (Кайл 1961в: 52, 83–84, 197 и т.н.).

По-конкретно, в противоположност на наречието, предлогът притежава следните категориални характеристики: първо, има само първичен вид – и затова производни думи, като *aduersum* (не е спомената първичната дума), *extra* (← *ex*), *infra* (← *in*), *inter* (← *in*), *intra* (← *in*), *subter* (← *sub*), *contra* (← *con*), *citra* (← *cis*), *propter* (← *pro*), *praeter* (← *prae*), *absque* (← *abs*) и др., са наречия (ib.: 25–26, 28, 40–44, 50, 63); второ, има неопределено значение – и затова думи, като *apud, erga, circa*, които не са полисемични, би трябвало да са наречия (ib.: 29, 84); и трето, за разлика от наречието, което при употреба като предлог не променя лексикалното си значение, има променено значение, когато се употребява като наречие (напр. *pro* има различно лексикално значение в служба на наречие, както е в следните стихове: *pro*

tristia fata! quis fuit ille dies, Marius quo moenia uictor? Luc. *Phars.* 2, 98–99) – и затова думи, като *inter*, *intra*, *extra*, *super*, *post*, *ante*, *supra*, *contra*, *prope*, *ultra*, *coram*, *palam*, *pone*, *citra* и др., са наречия, щом се употребяват и като наречия, и като предлози, но без промяна в значението (ib.: 34, 40, 45–46, 52). По повод на трета точка следва да се направят две уточнения: първо, и когато предлози имат наречийна служба, и когато наречия имат предложна употреба, те променят ударението си, като при предлозите това засяга само апозиционните (напр. *per*, употребен като наречие в значението на *ualde*; срв.: *pér ecastor scitus puer est natus Pamphilo*, Ter. *Andr.* 3, 2, 6), но не и композиционните (срв. същия предлог, употребен в същата служба и в същото значение: *pèrpulchra credo † munera aut nostris similia*, Ter. *Eun.* 3, 2, 15) (ib.: 33–34, 38); второ, наречията, употребени предложно в преходна конструкция, могат да се построяват с елиптично изпусната дума в акузатив или аблатив (срв.: *pone subit coniunx*, Virg. *Aen.* 2, 725; *ultra citraque nihil est*) или без такава (срв.: *tu dextrorsum, ille sinistrorsum, ego curro inter*) (ib.: 42, 84) – две употреби, които не се допускат от синтаксиса на предлога. И тъй, това, което отличава предлога от наречието, е видът (само първичен), значението (синкатегорематично), лексикалното значение при функционална употреба като наречие (променено). Приликите между двете части на речта се изразяват в това, че всяка от тях може да се употребява в служба на другата (като при наречията това се случва далеч по-често) със съответната промяна в ударението (при предлога от тежко то обикновено става остро или извито; при наречието от остро става тежко) и в конструкцията (при предлога – от преходна в непреходна, при наречието – от непреходна в преходна).

Прави впечатление, че описаната категориалност на предлога касае апозиционния предлог, като се изключи случаят с наречийната композиционна употреба на *per* (срв. по-горе *perpulchra* в примера у Теренций), който не е особено ясен. Обяснение за това пренебрегване на композиционния предлог дава авторовото убеждение, че доколкото е композиционен, предлогът не е част на речта (т.е. част на изречението) и затова не е съпоставим с част на речта като наречието. От друга страна, проличават фактът и причината за факта, че още от Античността вниманието, отделяно на предлога като такъв, се насочва предимно към апозиционния предлог.

Прави също впечатление, че категориалната трактовка, дадена от Присциан на предлога спрямо наречието, е приложение върху латинските предлози на александрийската теория за осемнайсетте гръцки предлога, които всичките са полисемични, т.е. със синкатегорематично значение, и първични думи. Тези две гръцки характеристики обаче, наложени върху латинските реалности, поставят нерешими проблеми. Наистина почти всички едносрични латински предлози имат неопределено значение, но това не важи напр. за *trans*, който в апозиционна употреба е еднозначен и се превежда с гръцкото наречие *πέραν*; не важи и за иначе притежаващите предложни черти двусрични

думи *apud*, *erga* и *circa*, както и за *sine*, които също са с определено значение (ib.: 29–30, 39, 52). Наистина всички едносрични латински предлози (*a*, *ab*, *abs*, *ad*, *cis*, *cum*, *de*, *e*, *ex*, *in*, *ob*, *per*, *prae*, *pro*, *sub*, *trans*) са първични думи, но пък съществува вторичната дума *absque*, която се използва само в преходни конструкции, т.е. предложно, ала поради вторичността си трябва да се отнесе към наречията (ib.: 45, 48, 52). Самият Присциан е съвсем наясно с тези непоследователности, откъдето и вече отбелязаното колебание в изказа му между гръцкото и латинското гледище.

4.2.3.2. Предлог и съюз

За сметка на това съпоставката между предлога, отново апозиционен, и съюза е белязана от много повече сигурност, установеност и простота. За разлика от предлога съюзът се свързва апозиционно и с имена, и с глаголи, т.е. и с падежни, и с непадежни думи, и изобщо с всички изменяеми и неизменяеми части на речта, като при това различните съюзи са не само естествено предпоставени, но и задпоставени (Кайл 1961б: 56; 1961в: 25, 104), и някои от тях могат да се поставят пред други (*ast autem tenui quae candet lumine Phatne*, Cic. *Prognost.* fr. 2; *atque equidem Teucrum memini Sidona uenire*, Virg. *Aen.* 1, 619; *nam neque erant astrorum ignes nec lucidus aethra siderea polus*, Virg. *Aen.* 3, 585–586) (Кайл 1961в: 105), което според Присциан е невъзможно за предлога. Освен това, макар да се използва апозиционно при прехождане между лица, предлогът не свързва като съюза нито две субстанции с една акциденция, т.е. две падежни думи с един глагол (*ego et tu facimus*; *homo et taurus arant*; *doctus et sapiens fuit Cicero*) или два глагола с едно наречие (*recte scribit et legit*, където двата глагола поради своя предмет са субстанции спрямо наречийната акциденция), нито две акциденции с една субстанция, т.е. два глагола с една падежна дума (*uir docet et docetur*; *scribit et legit homo*), две прилагателни с едно съществително име (*iustus et fortis homo*) или две наречия с един глагол (*bene et splendide loquitur*, където глаголът е тълкуван като субстанция спрямо двете наречия поради своя предмет) (ib.: 25). Става ясно, че по отношение на конструкцията за Присциан най-типичен представител на частта на речта, с която е съпоставян предлогът, е дистрибутивно най-свободният съчинителен съюз *et* (наричан от автора „копулативен“), който за разлика от днешните ни представи за него и за разлика от предлога може да бъде част от преходна (*ego et tu facimus*; *homo et taurus arant*) и непреходна (*doctus et sapiens fuit Cicero*; *recte scribit et legit*; *scribit et legit homo*; *uir docet et docetur*; *iustus et fortis homo*; *bene et splendide loquitur*) конструкция. В примерите: *doctus et sapiens fuit Cicero* и: *recte scribit et legit* е налице непреходна конструкция въпреки твърдението на автора, че в тях се свързват две субстанции с една акциденция, понеже под субстанция и акциденция той има предвид лексикалното или категориалното, не референциалното значение на думите, което всъщност определя конструкцията – в изречението: *doctus et sapiens fuit Cicero* двете имена *doctus*

и *sapiens* означават лексикално две различни субстанции, а субстантивният глагол означава категориалната си акциденталност (която не бива да се бърка с лексикалната му субстантивност), но на референциално ниво е налице една субстанция, обозначена от глаголното лице и от *Cicero*; в изречението: *recte scribit et legit* всеки от двата глагола означава лексикално своя глаголен предмет и затова двата означават две субстанции, но на референциално ниво двата обозначават чрез глаголните си лица едно и също лице, затова конструкцията е непреходна. Важен извод от тези разсъждения е, че благодарение на съюза една преходна или непреходна конструкция може да се състои не само от два, но и от три (и повече) субстанциални и акцидентални елемента – нещо, което не е в синкатегорематичните правомощия на предлога.

И все пак подобие то между предлога и съюза се състои именно в тяхната синкатегорематичност: повечето съюзи, подобно на повечето предлози, са многозначни (ib.: 105); и предлозите, и съюзите могат да бъдат плеонастични, елиптични и комутативни (ib.: 194–196, 376).

4.2.4. Заключение и исторически перспективи

Изложението на Присциан от Цезария върху латинския предлог е първо по рода си в езикознанието и задава основни принципи и насоки в проучването на тази част на речта. Сред постиженията по въпроса основно място заема многообразната синкатегорематична стойност на предлога, проявяваща се в лоното на една стройно реконструирана граматична система, където са дадени обосновани теоретични решения както относно свободните синтактични съчетания, характеризиращи апозицията, така и относно устойчивостта, наблюдавана в композицията. Семантичните, дистрибутивни и словоредни категориални особености на латинския предлог са проучени по начин, който определя и до днес основните проблемни полета в изследванията: функционалносемантичното отношение между предлог и падеж (морфологичен или дълбинен), описанието на предложната лексикална семантика, пълнозначността или непълнозначността на предлога, опорната или неопорна роля на предлога в синтактичната група, съчетанието на предлога с други словни класове, съчетанието му със себе си (в полипредложна конструкция) или с неизразено допълнение (в абсолютна конструкция), словоредната позиция на предлога, категориалната му идентичност спрямо други словни класове, отношението между предлог и представка.

От друга страна, трактатът на Присциан неслучайно става главният отправен текст за средновековните латински граматичници. В него те намират едно задълбочено проучване на латинската граматична система и в частност на предлога, но същевременно срещат немалко неясноти и непълноти. Пред тях стоят въпросите: кои са начините на означаване на предлога; има ли той акциденти и кои са те; има ли предлогът означаемо и какво е то; как се различава

предлогът от другите части на речта и по-особено от наречието; как начините на означаване на предлога влизат във взаимодействие с тези на другите части на речта, за да изградят изречението.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Баратен 1979: Baratin, M. Priscien et la constitution d'une syntaxe latine. Recherches sur le livre XVII des « Institutions Grammaticales ». – *L'Information Grammaticale*, 3/1979, 33–37.
- Баратен 1994: Baratin, M. Sur les notions de sujet et de prédicat dans les textes latins. – *Archives et documents de la Société d'histoire et d'épistémologie des sciences du langage*, Seconde série, 10/1994, 49–79.
- Баратен 1999: Baratin, M. et al. Dictionnaire de la terminologie linguistique: concordantia, congruitas, consequentia, katallélōtes. – *Histoire, Épistémologie, Langage*, t. 21, fasc. 2, 1999, 149–156.
- Барвик 1964: Barwick, K. *Flavii Sospatri Charisii Artis grammaticae libri V*. Lipsiae: Teubner, 1964.
- Бърсил-Хол 1972: Bursill-Hall, G. L. *Thomas of Erfurt. Grammatica speculativa*. London: Longman, 1972.
- Гарcea 2009: Garcea, A. Substance et accidents dans la grammaire de Priscien. – In: Baratin, M., B. Colombat, L. Holtz (éd.). *Priscien. Transmission et refondation de la grammaire. De l'Antiquité aux Modernes*. Turnhout: Brepols, 2009, 125–138.
- Де Ноно 2009: De Nonno, M. Ars Prisciani Caesariensis: problemi di tipologia e di composizione. – In: Baratin, M., B. Colombat, L. Holtz (éd.). *Priscien. Transmission et refondation de la grammaire. De l'Antiquité aux Modernes*. Turnhout: Brepols, 2009, 249–278.
- Ебесен 2009: Ebbesen, S. Priscian and the Philosophers. – In: Baratin, M., B. Colombat, L. Holtz (éd.). *Priscien. Transmission et refondation de la grammaire. De l'Antiquité aux Modernes*. Turnhout: Brepols, 2009, 85–108.
- Йенес 1973: Maestre Yenes, M. A. H. *Ars Iuliani Toletani Episcopi: Una gramática latina de la España visigoda*. Toledo, 1973.
- Кайл 1961a: Keil, H. *Grammatici latini*. Vol. 1. Hildesheim: Olms, 1961.
- Кайл 1961b: Keil, H. *Grammatici latini*. Vol. 2. Hildesheim: Olms, 1961.
- Кайл 1961в: Keil, H. *Grammatici latini*. Vol. 3. Hildesheim: Olms, 1961.
- Кайл 1961г: Keil, H. *Grammatici latini*. Vol. 4. Hildesheim: Olms, 1961.
- Кайл 1961д: Keil, H. *Grammatici latini*. Vol. 5. Hildesheim: Olms, 1961.
- Кайл 1961е: Keil, H. *Grammatici latini*. Vol. 6. Hildesheim: Olms, 1961.
- Кайл 1961ж: Keil, H. *Grammatici latini*. Vol. 7. Hildesheim: Olms, 1961.
- Коломба 1994: Colombat, B. Remarques sur le développement de la notion de personne dans l'histoire de la linguistique. – *Faits de langues*, 3/1994, 15–27.
- Лалот 1994: Lallot, J. Sujet / prédicat chez Apollonius Dyscole. – *Archives et documents de la Société d'histoire et d'épistémologie des sciences du langage*, Seconde série, 10/1994, 35–47.
- Лалот 1997a: Lallot, J. *Apollonius Dyscole. De la construction*. Vol. 1. Paris: Vrin, 1997.

- Лалò 1997б: Lallot, J. *Apollonius Dyscole. De la construction*. Vol. 2. Paris: Vrin, 1997.
- Лалò 1998: Lallot, J. *La grammaire de Denys le Thrace*. Paris: CNRS, 1998.
- Лалò 2003: Lallot, J. À propos des syncatégorèmes: consignification et signification adjacente dans la tradition logico-grammaticale grecque. – *Histoire, Épistémologie, Langage*, t. 25, fasc. 2, 2003, 9–32.
- Олц 1981: Holtz, L. *Donat et la tradition de l'enseignement grammatical. Étude sur l'Ars Donati et sa diffusion (IVe–IXe siècle) et édition critique*. Paris: CNRS, 1981.
- Рейли 1993: Reilly, L. *Petrus Helias. Summa super Priscianum*. Vol. 2, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1993.
- Рогалски 2011: Рогалски, П. *Теоретичните науки при Жилбер от Поатие*. София: СОФИ-Р, 2011.
- Рогалски 2016: Рогалски, П. Structure et catégorisation des séquences prépositionnelles. Le cas de la séquence *jusqu'à*. – *Годишник на Софийския университет, Факултет по класически и нови филологии*, 109/2016, 242–295.
- Свигерс 2009: Swiggers P., A. Wouters, L'analyse du pronom comme catégorie morpho-sémantique. – In: Baratin, M., B. Colombat, L. Holtz (éd.). *Priscien. Transmission et refondation de la grammaire. De l'Antiquité aux Modernes*. Turnhout: Brepols, 2009, 341–364.
- Толкийн 1913: Tolkiehn, J. *Dosithei Ars grammatica*. Lipsiae: Dieterich, 1913.
- Флобер 1989: Flobert, P. La dérivation nominale chez les grammairiens latins. – *Latomus*, t. 48, fasc. 4, 1989, 741–752.
- Флобер 2009: Flobert, P. Le chapitre de Priscien sur la voix et la diathèse (GL 2 373–404). – In: Baratin, M., B. Colombat, L. Holtz (éd.). *Priscien. Transmission et refondation de la grammaire. De l'Antiquité aux Modernes*. Turnhout: Brepols, 2009, 331–340.